

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ

До захисту допустити:
Зав. кафедри
«__» _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Сучасні переклади творів Т. Г. Шевченка на російську мову»

Студентки факультету грецької філології та перекладу спеціальності 035. Філологія ОПП «Філологія. Переклад (українська, російська, польська)» освітнього ступеня «Магістр»
Лук'янець Катерини Сергіївни
Науковий керівник:
Нікольченко Тамара Марківна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та перекладу
Рецензент: Жижома О.О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 2020 р.

**МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

Освітній ступінь «Магістр»

Шифр та назва спеціальності

035 Філологія. Переклад (українська, російська, польська)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри канд.філол.н.,

_____ О. В. Педченко

« ____ » _____ 20__ р.

ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Лук'янець Катерина Сергіївна

1. Тема роботи «Сучасні переклади творів Т. Г. Шевченка на російську мову»

керівник роботи Нікольченко Тамара Марківна, кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та перекладу,

затвержені наказом Маріупольського державного університету від «28»

лютого 2020 року №209.

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи (мета, об'єкт, предмет) Мета дослідження полягає в багатоплановому аналізі особливостей перекладів Т. Г. Шевченка. Об'єкт дослідження – переклади творів Т. Г. Шевченка у другій половині XIX століття, у XX столітті та у сучасності. Предмет дослідження – поетичні переклади збірки «Кобзар» різних років видання.

4. Зміст роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

Розділ 1. Дослідити переклади поезій Т. Г. Шевченка з огляду на літературознавчі та філософські аспекти його творчості, особливості передачі його авторського стилю.

Розділ 2. Визначити внесок перекладачів поезій Т.Г. Шевченка у створення світової шевченкіани.

Розділ 3. Визначити якості перекладів Т.Г. Шевченка у сучасності.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
РОЗДІЛ 1.	Нікольченко Т.М.		
РОЗДІЛ 2.	Нікольченко Т.М.		
РОЗДІЛ 3.	Нікольченко Т.М.		

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Формулювання теми, мети та завдань, об'єкта й предмета дослідження.	вересень 2019	
2	Збирання і картографування фактичного матеріалу, визначення джерельної бази, методів і прийомів дослідження.	жовтень 2019	

3	Укладання бібліографічного апарату, огляд наукової літератури з теми дослідження.	жовтень 2019	
4	Складання орієнтовного плану кваліфікаційної роботи, формулювання робочої гіпотези дослідження.	жовтень 2019	
5	Укладання бібліографічного апарату, огляд наукової літератури з теми дослідження.	жовтень 2019	
6	Написання першого розділу й висновків до нього.	листопад 2019	
7	Написання другого розділу й висновків до нього.	вересень 2020	
8	Написання третього розділу й висновків до нього.	вересень 2020	
9	Написання вступу й загальних висновків до всієї роботи; оформлення додатків.	листопад 2020	
10	Технічне оформлення кваліфікаційної роботи загалом відповідно до вимог.	листопад 2020	

Студентка _____

К.С. Лук'янець

Науковий керівник роботи _____

Т.М. Нікольченко

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	10
ПОСТАТЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	10
1.1. Теоретичні аспекти перекладу поезії	10
1.2. Переклади творів Т.Г. Шевченка мовами світу	20
1.3. Переклади творів Т.Г. Шевченка польською мовою.....	24
Висновки до першого розділу	29
РОЗДІЛ 2	30
ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА РОСІЙСЬКУ МОВУ	30
2.1. Переклади творів Т.Г. Шевченка у ХІХ столітті	30
2.2. Переклади творів Т.Г. Шевченка у ХХ столітті	52
Висновки до другого розділу	68
РОЗДІЛ 3	69
ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА ПРО ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА	69
3.1. М.Ф. Рильський про переклади творів Т.Г. Шевченка	69
3.2. В.Г. Крикуненко упорядник перекладів творів Т.Г. Шевченка	81
3.3. Сучасний стан перекладацтва Т.Г. Шевченка на російську мову.....	86
Висновки до третього розділу	99
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103

ВСТУП

«Найбільш вживане, розповсюджене і загалом справедливе визначення засновника нової української літератури Тараса Шевченка – народний поет... Значення Т. Шевченка для розвитку української літератури, української культури, української громадськості незрівнянно велике. Але творіння його давно вже перетнули рубежі рідного краю, вони стали здобутком багатьох народів... Усе більш уважно приглядаються до них читачі сусідніх і далеких країн, і ім'я поета посідає своє законне місце в пантеоні великих співців та борців за всесвітню правду, за щастя всього людства» [44].

Тому переклади творів Т. Шевченка були на часі з періоду їхнього написання і до сьогодні. Важко перерахувати всіх перекладачів, які долучилися до перекладу творів геніального Кобзаря. Їх багато. У своєму дослідженні ми проаналізуємо стан справ у перекладацтві поезій Т. Шевченка з української мови на російську та на польську мови, оскільки авторка роботи навчалася на спеціальності «Філологія. Переклад (українська, російська, польська)».

Актуальність роботи полягає в необхідності проаналізувати стан справ із перекладами творів Т. Г. Шевченка на російську та на польську мови з середини XIX століття та обґрунтуванні необхідності цієї справи в наш час, оскільки теми та ідеї, які поставив Т. Г. Шевченко свого часу, наповнюють сучасну літературу, сучасну культуру новим баченням дійсності, спробою поширити образний світ зображуваного, додати нових фарб до споглядання дійсності, розширити лет фантазії митця та ще раз поцінувати його неоціненний внесок у боротьбу за свободу людства.

Об'єкт дослідження – переклади поетичних творів Т. Шевченка у другій половині XIX століття, у XX столітті та у сучасності.

Предмет дослідження – поетичні переклади збірки «Кобзар» різних років видання.

Мета дослідження полягає в багатоплановому аналізі особливостей перекладів Т. Шевченка та внеску в критику перекладів «Кобзаря» К. Чуковського, М. Рильського, В. Крикуненка, у перенесенні на іншу мову авторського бачення світу, аналіз перекладу мовних особливостей поезій, трактування передачі засобами іншої мови особливостей поезії та стилю великого митця.

Мета обумовлює ряд конкретних **задач** дослідження, а саме:

- дослідити переклади поезій Т. Шевченка з огляду на літературознавчі та філософські аспекти його творчості, особливості передачі його авторського стилю;
- визначити якості перекладів Т. Шевченка;
- зауважити на новаторських підходах до перекладів Т. Шевченка в сучасності;
- визначити внесок перекладачів поезій Т. Шевченка у створення світової шевченкіани.

Під час написання роботи були використані наступні **методи дослідження**: теоретичний, історичний, структурно-функціональний, контекстологічний, зіставний, трансформаційний, дескриптивний, метод компонентного аналізу.

Наукова новизна і теоретична значущість роботи полягає в осучасненні поглядів на переклади поезій Т. Шевченка та аналізі найновіших досягнень у перекладацтві й доповненні всвітньої шевченкіани новими перекладами Т. Шевченка.

Практичне завдання роботи полягає в ознайомленні сучасного читача з перекладами творів Т. Шевченка, аналізі справ у сучасній перекладацькій шевченкіані на матеріалах російських та польських перекладів Великого Кобзаря.

Теоретичною базою роботи є літературознавчі дослідження в галузі перекладу І. Франка, М. Рильського, К. Чуковського, О. Білецького,

Г. Кочура, О. Фінкеля, Р. Зорівчак, М. Стріхи, Т. Шмігера, В. Крикуненка та інших перекладознавців.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел – 96. Загальний обсяг – 112 сторінок.

У розділі 1. «Постать Т. Г. Шевченка в світовій літературі» проведений аналіз перекладів творів Т.Г. Шевченка на мови світу та вплив творчості великого Кобзаря на світову й українську літературу, на розвиток польської шевченкіани.

У розділі 2. «Переклади творів Т.Г. Шевченка на російську мову» проведений аналіз перекладів творів з української на російську мову. Розкриті питання значного впливу цензури на переклади за часів царизму та у радянський період. У розділі поданий аналіз перекладів «Кобзаря» Т. Г. Шевченка російськомовними перекладачами та критичні аналізи, які здійснили знані перекладознавці, критики (зокрема К. Чуковський).

У розділі 3. «Літературна критика про переклади творів Т. Г. Шевченка» поданий аналіз перекладів та критика, розглянуті роботи М. Рильського та діяльність В. Крикуненка на ниві знайомства читача із російськомовними перекладами та розглянутий сучасний стан перекладів Т. Шевченка.

Апробація результатів дослідження. При проведенні дослідження для кваліфікаційної роботи її було апробовано наступним чином: у співавторстві з науковим керівником, кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри слов'янської філології та перекладу, Нікольченко Т.М. було видано статтю, опубліковану у фаховому виданні України, а саме: «Основні труднощі та особливості перекладу художнього віршованого тексту» (Нова філологія. 2020 рік № 80, – Запорізький національний університет); магістрантка брала участь у заочній Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання філологічних: наук наукові дискусії». 25-26 вересня. 2020 р. м. Одеса, тези «Переклади творів Т.Г. Шевченка»; XVI міжнародній науково-практичній конференції «Україна першого двадцятиліття XXI століття:

культурно-мистецький вимір». 17-18 листопада 2020 року, м. Рівне було видано тези «Культурні традиції перекладу творів Т.Г. Шевченка російською мовою»; у співавторстві з науковим керівником, кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри слов'янської філології та перекладу, Нікольченко Т.М., було видано тези доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Феномен культури постглобалізму», а саме – «Корній Чуковський про переклади поезії Тараса Шевченка російською мовою» 27 листопада 2020 р. м. Маріуполь («Феномен культури постглобалізму: зб. наукових доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 27 листоп. 2019 р. / Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь: МДУ, 2020. – С. 177-180»).

РОЗДІЛ 1.

ПОСТАТЬ Т.Г. ШЕВЧЕНКА В СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Теоретичні аспекти перекладу поезії

У кожній національній літературі є своя центральна постать. Хоча протягом тисячоліть існування літератури у кожній країні народилося багато видатних поетів і прозаїків, твори яких стали національним та світовим здобутком, які залишаються в житті народу назавжди, а їхні твори цитують і перечитують ще багато віків. Серед видатних письменників виділяється постать, велич якої виходить за межі мистецтва: ця людина стає символом нації. В українській літературі та культурі національним героєм, беззаперечно є Тарас Григорович Шевченко.

Тарас Григорович Шевченко відомий також як Кобзар. Народився 25 лютого (9 березня) 1814, с. Моринці, Київська губернія, Російська імперія (нині Звенигородський район, Черкаська область, Україна) [11, с. 1]. Був третьою дитиною селян-кріпаків Григорія Івановича Шевченка і Катерини Якимівни Бойко.

Зупинимося лише на деяких моментах із його життя. Восени 1822 року Тарас Шевченко почав учитися грамоти у дяка Совгиря. Тоді ж ознайомився з творами Григорія Сковороди. Викуп із кріпацтва – 25 квітня. Т. Шевченку видали відпускну [13]. Заслання до Орська. Аральська описова експедиція 1847–1850 роки. Другий арешт. Заслання на півострів Мангішлак 1850–1857 роки.

Помер геній 26 лютого (10 березня) 1861 року у Санкт-Петербурзі, Російська імперія) – український письменник, класик української літератури, мислитель, художник. Національний герой і символ України. На кошти друзів його було поховано спочатку на Смоленському православному кладовищі в Петербурзі [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Після

того, як п'ятдесят вісім днів прах Т. Г. Шевченка перебував у Петербурзі, його домовину, згідно із заповітом, за клопотанням Михайла Лазаревського, після отримання ним дозволу у квітні того ж року, перевезено в Україну й перепоховано на Чернечій горі біля Канева.

Бібліографія друкованої шевченкіани реєструє літературу від 1839 року. Ще за життя Т. Шевченка в українській, російській, польській, чеській, німецькій, французькій й італійській пресі публікувалися рецензії, статті й відгуки на творчість українського письменника.

Першим виданням творів на Заході стала книга «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», що була надрукована у 1859 році, напевне, з ініціативи П. Куліша в Ляйпцігу. В цьому першому безцензурному, але з великою кількістю помилок, виданні, навіть у прізвищі, було вміщено 6 поезій українського поета.

У Петербурзі 1860 року було надруковано нове неповне видання «Кобзаря», а крім того «Кобзарь» у перекладі російських поетів, з бібліографією опублікованих творів того часу Т. Шевченка та російських перекладів складають 74 роботи. Останньою прижиттєвою книгою Т. Шевченка став «Букварь южнорусский» Петербург 1861», укладений і виданий поетом за власний кошт для недільних шкіл в Україні.

На початку 1860-х років найбільше матеріалів про Т. Шевченка вміщено в журналі «Основа» [60, с. 75], створення якого головним чином пов'язане з ім'ям Т. Шевченка. Першим дослідженням про життя і творчість Т. Шевченка, яке надруковане окремим виданням, стала книга на польській мові Л. Совінського «Тарас Шевченко», з додатком у вигляді перекладеного твору «Гайдамаків» (Вільна, 1861 р.), переклад і думу про Марусю Богуславку. А. Гожалчинський видав у 1862 році у Києві книгу «Przekłady pisarzy małorosyjskich. Taras Szewczenko», до якої увійшли основні поетичні

твори Т. Г. Шевченка; цю роботу було повністю перевидано 1863 року у Кракові [60, с. 2].

Численні матеріали і сторінки про життя і творчість Т. Шевченка друкувалися на сторінках львівського двотижневика «Зоря» (1880–1897), наукового місячника КСт. (1882–1906), ЗНТШ (з 1892) та ЛНВ (з 1898). У чернівецькій газеті «Буковина» 1892–1893 надруковано під псевдонімом П. Вартового статтю Б. Грінченка «Листи з України Наддніпрянської». Окреме видання відбулося у 1917 році, в якому автор порушив ряд засадничих питань, пов'язаних із українським національним відродженням [10, с. 288].

У часи Другої світової війни з'явилися такі шевченкознавчі праці: Я. Айзеншток «Як працював Шевченко» (К., 1940); О. Борщаківський і М. Йосипенко «Шевченко і театр» (К., 1941); М. Грінченко «Шевченко і музика» (К., 1941); С. Гординський «Т. Шевченко – маляр» (Кр.-Л., 1942); Є. Ю. Пеленський «Шевченко – класик» (Кр.-Л., 1942); Леонід Булаховський «Мовні засоби інтимізації в поезії Т. Шевченка» (Укр. література, Уфа, 5 – 6, 1942; 3 – 4, 1943); О. Дорошкевич «Т. Шевченко й укр. літ. рух» (Укр. література, 3 – 4, 1944); «Пам'яті Т. Шевченка», зб. доповідей (М., 1944); Д. Тамарченко «Творчість Т. Шевченка і рос. рев.-демократична література» (М., 1944) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 3824].

Про світову славу Т.Г. Шевченка свідчать пам'ятники, встановлені в різних країнах світу: у Бухаресті, Нью-Йорку, Палермо (Канада), Вашингтоні, Парижі.

Творчість Т. Шевченка постає чи не найвидатнішим всеєвропейським і світовим явищем, бо досі, як слушно зауважив Вадим Скуратівський, «вікове горе мас, по суті, не мало своїх літературних уст, не розверзалося ними, не прорізалося своїм художнім голосом» [93, с. 180]. Були окремі літературні спроби, але настільки несміливі та наслідувальні, стосовно панівної

культури, що були панською іграшкою, а не грандіозним явищем мистецтва і національно-соціальним викликом, яким була творчість великого Кобзаря. Саме Т. Шевченко вперше в історії порушив тисячолітню німоту низів суспільства. Тому «Кобзар» і має світове значення, саме українським словом вперше заговорили невідомі для елітарної культури світи, речником яких став українець; його творчість демократизувала європейську та світову літературу.

Переклад має давню історію, яка походить корінням з часів, коли виникла потреба в людях, які володіли б декількома мовами і могли бути посередниками при спілкуванні різних націй. Але як самостійна наука переклад сформувався лише на початку ХХ ст. В умовах розширення міжнародних зв'язків і обміну інформацією, перекладознавство швидко розвивалося і цей процес триває і дотепер, оскільки мова постійно оновлюється за рахунок неологізмів і запозичень. З'являються нові теорії, погляди на проблеми перекладу.

У наш час динамічного розвитку, що постійно відбувається і впливає на всі сфери людської діяльності, час, коли обмін інформацією став, можливо, як ніколи грандіозним, прямо пропорційно ростуть і вимоги до перекладу, а саме до його якісних параметрів.

Теорія перекладу міцно затвердилася як наукова дисципліна. Цьому сприяли усвідомлена потреба в науковому узагальненні перекладацької діяльності, розвиток мовознавства, теорії комунікації та інших галузей знання, що забезпечили наукову базу для вивчення перекладу, і, нарешті, поява перекладацьких досліджень, що переконливо довели можливість і перспективність створення наукового напрямку для виявлення суті перекладу як процесу міжмовної і міжкультурної комунікації.

Відомий перекладознавець О. Швейцер визначає переклад, як: «Однонаправлений і двофазний процес міжмовної і міжкультурної

комунікації, при якому на основі підданого цілеспрямованому перекладацькому аналізу первинного тексту створюється вторинний текст – метатекст, що замінює первинний в іншому мовному і культурному середовищі; процес, що характеризується установкою на передачу комунікативного ефекту первинного тексту, що частково модифікується відмінностями між двома мовами, між двома культурами і двома комунікативними ситуаціями» [60, с. 75].

У цьому визначенні О. Швейцер з перекладом пов’язує такі поняття як – «мова і соціальна структура» і «мова і культура». Подане О. Швейцером поняття перекладу має безпосереднє відношення до теми особливостей перекладу газетно-інформаційних повідомлень.

Поезія – це той вид літератури, який вимагає від перекладача специфічних зусиль, тому що у віршованому творі форма ставить жорсткі рамки і не дозволяє ані надмірно розширяти, ані звужувати змістовні параметри. Певними аспектами поетичного тексту, якими визначається неможливість передати окремі його особливості при принциповій перекладності усього тексту загалом, – є звукова та ритмічна організація тексту. В них виявляється будова мови першотвору, яка відрізняється певними звуковими рисами від мови перекладу.

Вірш має сувору організацію. Мова вірша лаконічна, вона емоційна, більш експресивна, ніж прозова. Основна енергія вірша – ритм. Отже, мова віршів – ритмізована, а мова прози – вільна [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

При пошуках ритмічного еквівалента розміру першотвору необхідно пам’ятати про мовні обмеження, що роблять точну передачу ритму оригіналу принципово неможливою. Тут важливо знаходити такі відповідності, які базуються не на уявній звуковій подібності, а на схожості сталих, зафіксованих вживань того або іншого розміру у двох метричних системах.

Сучасна наука про фонологічну (смыслорозрізнявальну) роль звуків мови виходить із того, що звучання і значення у мові дуже тісно переплетені. Це особливо чітко проявляється у поетичній мові. Отже, при перекладі поезії, як і при перекладі художньої прози, що закономірно організована у звуковому відношенні, завдання полягає не в передачі звукових повторів і звукопису як такого, а у передачі зв'язків між звуковим оформленням тексту і його значенням. Самі сполучення звуків можуть підхоплювати головну тему вірша, яка втілюється у його ключовому слові. Необхідність передачі не тільки тих самих значень, що є у тексті оригіналу, а й тих самих співвідношень між значенням і звучанням, ускладнює завдання перекладача, тому що усі мови, навіть близькоспоріднені, відрізняються неповторними співвідношеннями між звуком і смислом. Перекладач неминуче видозмінює те, що перекладає, і якщо відтворюються усі відтінки смислу, то виникає необхідність змінити або кореневий склад, або звукову інструментовку, ритміку тощо.

Неможливо зберегти вірність одразу всім цим параметрам, інакше дві мови мусли б мати одну й ту саму природу в усіх відношеннях, тобто, були б однією мовою. При перекладі доводиться відтворювати щось одне і жертвувати іншим, і тоді твір перестає бути органічним. Задля збереження органічності твору необхідно певною мірою пожертвувати усіма трьома аспектами мови: смисловим, граматичним і звуковим, і наново створити іншою мовою якийсь інший твір.

Метр – віршовий розмір або метр (грец. *metron* – міра) – поширений у силабо-тонічній версифікації термін для позначення особливостей ритмічної одиниці, покладеної в основу певного віршового твору, власне – міра вірша, його загальна схема, з якою узгоджуються його елементи (ямбічний розмір, дактилічний розмір тощо) [47].

Рима – повторення окремих звуків, або звукових комплексів, що пов'язує закінчення двох, або більше рядків; у цьому полягає відмінність

рими від алітерації давньогерманського і тюркського вірша. У рими можуть повторюватись окремі звуки, слова, групи слів, а іноді, і цілі рядки. В організації вірша рими належить дуже важлива роль: вона пов'язана зі звуком, ритмом, лексикою, інтонацією, синтаксисом, строфікою. Лексична функція рими полягає в тому, що вона виділяє слова, пов'язані звуковим повтором, і, тим самим, підсилює його асоціативну сферу. Рими бувають точними і неточними. Точна рима – це співзвучність, у якій співпадають усі звуки. За розташуванням у рядках рими поділяються на парні, або суміжні (АА ББ), перехресні (АБ АБ) і кіль-цеві (АБ БА) [52].

Літературний твір інколи стикається зі значними перешкодами на шляху до свого читача, якщо цей читач є носієм іншої мовної системи, ніж автор твору. На жаль полілінгвізм і навіть білінгвізм зараз явище скоріше виключне, ніж розповсюджене. Тоді на допомогу приходять переклад. Мистецтво поетичного перекладу знаходиться у владі двох суперечливих тенденцій: з одного боку перекладені вірші повинні справляти на читача безпосереднє емоційне враження, а з іншого боку – вони повинні вносити в літературу щось нове, збагачувати читачів невідомими до того часу поетичними образами, ритмами, строфами.

У першому випадку вони покликані пристосувати чуже мистецтво до сприйняття вітчизняного читача, у другому – розкрити перед читачем різноманітність мистецтва, показати йому красу відмінних національних форм, історичних нашарувань, індивідуальних творчих систем.

Особливу складність становить переклад поезії Т. Шевченка, адже його твори мають свою неповторну чітку ритміку, риму та стиль. Також нелегка задача перекладати слова, що відображають національну дійсність, народний лад та колоритні українські образи.

Переклад посідає особливе місце у літературному процесі. Кожен вид літератури послуговується певним видом перекладу. Зокрема, художня

література послуговується художнім перекладом. Фактично він є основною частиною національно-літературного процесу, оскільки виступає посередником між літературами, без нього неможливо було б говорити про міжлітературний процес у всій його повноті.

Першу складність перекладу поезії Т. Г. Шевченка становить його синтаксис та фразеологія, які мають народно-поетичну основу. Перед перекладачем постають два виходи, про які говорить О. Грузинський в рецензії на російський «Кобзар»: «Переводчику грозит несколько опасностей. Слишком уйдя в область литературного языка, он рискует обезличить оригинал, если же он захочет сохранить живые краски национально-бытовые, ему надобно столь же остерегаться невразумительности от излишней близости к подлиннику... » [36, с. 84].

Друга складність перекладу полягає в незрівнянній майстерності віршів Т. Шевченка, в його міцній та зладженій евфонічності. Довгий час перекладачі цього не помічали, а деякі вчені вважали Т. Шевченка поетом неохайним щодо форми, маючи на увазі іноді неточну риму.

Тільки в 1914 році відомий білоруський поет М. Багданович у своїй статті «Краса й сила», прийшов до висновку, що це далеко не так, що ті, на загальну думку, докази технічної невправності Т. Шевченка є справді невід'ємною частиною авторського стилю поета.

Для стилю письменника характерна алітерація та асонанс. Вперше це було досліджено К. Чуковським у 1911 р., а вже ґрунтовно дослідив цей аспект Б. Якубський у 1921 р. Не дивно, що перекладачі, які працювали раніше, не відчуваючи в Кобзареві тонкого, сильного майстра, майже випадково відобразили в своїх перекладах повне та розмаїте звучання [59, с. 267].

Не так легко російським перекладачам, які схильні до точного віршоскладання, передавати ритміку Т. Шевченка. Так, О. В. Багрій говорить

про органічне їхнє нерозуміння українського народного вірша та його нівелювання. Не завжди щастить їм впоратися і з лексичними даними, а особливо в тих випадках, коли українські слова перекладачі тлумачать за аналогією з однозвучними російськими словами.

Для прикладу розглянемо переклади О. Білоусова. Багато років він займався перекладами творів Т. Шевченка.

У перекладах О. Білоусова розуміння українського тексту цілком достатнє. І тут можна не погодитися з характеристикою О.В. Багрія, коли він зазначає: «О. Белоусов допустил ряд неточностей при передаче ритма и содержания» або «В переводе О. Белоусова много неверного понимания текста» [38, с. 110]. Без помилок, звичайно, не обходиться, але їхня кількість незначна.

У відчутті та умінні відтворювати чотирнадцятискладовий коломийковий розмір поезії Т. Шевченка перекладач мало чим відрізняється від усіх інших перекладачів творів Т. Шевченка. Силабічний, дуже своєрідно тонізований чотирнадцятискладовий вірш Т. Шевченка російські перекладачі, виховані на тонічному віршуванні, зрозуміли простолінійно, як звичайний семистопний хорей, розбитий на два рядки. Саме таким чином перекладають вірші Т. Шевченка Л. Мей та М. Гербель у 60-ті роки, М. Славінський і А. Колтоновський у 90-ті роки.

Чому це так у перекладачів росіян, з'ясував О.В. Багрій: їх нерозуміння українського народного віршування з'ясовується «отношением русской литературы к русскому народному стиху. Уже начиная с XVIII века начались переделки на литературный лад русских народных стихов, причем в творчестве А. Кольцова эти переделки приняли особенно строго метризованный характер» [59, с. 302].

Звідки ж хореїзація чотирнадцятискладника Т. Шевченка у М. Славінського, перекладача, не чужого українській народно-поетичній

стихії, досить начитаного, щоб відчутти цю стихію в першотворі? Можна вважати, що ця практика чотирнадцятискладового коломийського вірша у перекладача підказана попередніми російськими перекладачами, зокрема трактування цього вірша у багатьох українських поетів.

У Т. Шевченка для непарних рядків характерний поділ на два пів рядки 4 та 4, при чому кожен пів рядок підлягає одному сильному наголосові, місце якого не фіксоване. Для парних рядків у поета два способи тонізації – хореїчний та амфібрахічний. Римуються, як правило, тільки парні рядки, допускається асонація та внутрішня рима.

Не дивно, що й О. Білоусов пішов тією ж стежкою перекладу віршів Т. Шевченка, хоча був вихований на тонічній версифікації епігонів О. Кольцова та І. Нікітіна. Хореїчною інтерпретацією чотирнадцятискладового народного вірша з'ясовується і легкий перехід на чоловічі закінчення в парних рядках, і видобування парних рядків, що перетворює всю поезію на чотири стопову хореїчну, і неправильні наголоси, розставлені на власних іменах.

Проте, у перекладах О. Білоусова можна побачити і такі випадки, коли, мимоволі піддавшись першотворові, перекладач забуває про принципи своєї передачі і дає рядки, що наближаються побудуванням до рядків Т. Шевченка. Помітно це і в практиці перекладу дванадцятискладового вірша. Інші перекладачі дають цей вірш або в шестистопному хореї, або чотиристопним амфібрахієм. У О. Білоусова в перекладі «Кавказу» протягом одного абзацу зустрічаємо і ту і іншу тонізацію [59, с. 328].

Отже, при перекладі віршів Т. Шевченка російською мовою, перекладач намагався в повній мірі відтворити і стиль, і версифікацію, і лексику поета, хоча це було й нелегко. Адже О. Білоусов вважав «Кобзар» виявом народнопоетичної традиції.

1.2. Переклади творів Т. Г. Шевченка мовами світу

Світогляд Тараса Шевченка формувався і розвивався в період, коли в Україні сталася криза феодально-кріпосницької системи господарства, посилювався процес формування капіталістичних відносин. Його революційні погляди вперше відображені і в «Кобзарі», і в поемі «Гайдамаки». Безкомпромісно засуджуючи феодально-кріпосницьку систему і самодержавство, Тарас Шевченко закликав народ до боротьби за свободу. Перебуваючи в Петербурзі, він встановлює тісні зв'язки з прогресивними діячами Росії та України, з колишнім декабристом Федором Толстим, віцепрезидентом Академії мистецтв, з українським істориком, етнографом, поетом Миколою Марковичем, дружив із Кіндратом Рилєєвим та ін.

«Заповіт» Т. Шевченка перекладений більше ніж на 150 мов народів світу [50], а вибірккові поеми з «Кобзаря» перекладено понад на сотню іноземних мов [50]. Одним із перших перекладачів поезії Т. Шевченка став польський письменник Леонард Совінський (який написав драму «Na Ukrainie» 1873р., праці «Studja nad ukrainska literatura dzisiejsza» 1860р. та «Taras Szewczenko» 1861р. до якої увійшов додаток перекладу поеми «Гайдамаки») [63].

Кожен, хто глибоко вивчає творчість великого сина України, обов'язково переконується, що має вона світовий вплив. Звернемо увагу на кілька висловлювань на цю тему: «Завдяки Т. Шевченкові скарби української душі повною річкою влилися в загальний потік людської культури» – А. Луначарський; «Тарас Шевченко не має собі рівних у світовій літературі» – А. Курелла; «Його геній розрісся, як дерево, простягнувши крону над віками» – Е. Камілар; «Поки б'ються серця людей, звучатиме і голос Т. Шевченка» – Н. Хікмет; «Він був найбільш народним поетом з усіх великих поетів світу. Поезія Т. Шевченка була явищем єдиним і

неповторним. Немає для неї відповідника в світовій літературі» – Якубець, Польща [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 321].

«Кобзар» став знаменням періоду демократизації світової літератури, саме зі сторінок цієї книги майже вперше заговорили цілі соціальні материки, які довго були невідомими для елітарної культури – і це стало одкровенням. Твори Кобзаря перекладені на всі слов'янські мови, а також перекладені на грузинську, вірменську, казахську, узбецьку, німецьку, англійську французьку, данську, новогрецьку, іспанську, хінді, японську, в'єтнамську, корейську, румунську, італійську, угорську, малайську, бенгальську та на інші мови.

Безсмертні ідеї Тараса Шевченка стрімко розповсюджувалися країнами світу, насамперед серед слов'янських народів. Зокрема в Болгарії весь час ставилися до українського поета Т. Шевченка як до свого національного генія. У 60-х роках ХІХ століття припадає початок перекладів творів Т. Шевченка на болгарську мову. Про розповсюдження творів Т.Г. Шевченка в братній країні і їхню повчальну роль багато говорили на урочистих засіданнях творчих спілок України й Болгарії, на святах, наукових конференціях і симпозіумах, присвячених 125-, 150-, 160-, 175-, 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, у спеціальних статтях славістів багатьох країн.

Серед найбільш відомих праць українських та болгарських дослідників – Ст. Караскотова, Ст. Божкова, П. Атанасова, Л. Манкова, М Рильського, В. Дмитрука, О. Мазуркевича, В. Злиднева, Н. Семанюка, С. Кирилюка слід назвати і головну монографію одного з найпопулярніших літературознавців й істориків літератури Симеона Русакієва «Тарас Шевченко і болгарська література» [45, с. 24], яка була видана в 1968 році на українській мові в авторизованому перекладі О. Кеткова.

Які б питання не досліджував автор монографії, він обов'язково пише про значення поезій Тараса Шевченка у розповсюдженні ідей революційних демократів у Болгарії, про те, що твори ставали нерідко народними піснями, про виховання болгарської молоді на творах Кобзаря. Автор у монографії, що тяжіє до класичного шевченкознавства, зазначав: «Характер проникнення Т.Шевченка в Болгарію показує, що геніальний український поет відіграв надзвичайно велику і плідотворну роль у нашому суспільстві і літературному розвитку, що шевченківська традиція завжди пов'язувалася з найпрогресивнішими тенденціями в нашому літературному розвитку, що його чудова творчість мобілізувала суспільну свідомість і тим самим служила визвольній боротьбі». До 125-річчя від дня народження Т.Шевченка видається одноденна газета, проводяться певні заходи.

Починаючи від 1949 року, в Болгарії склався великий загін літературів-шевченкознавців, які більш-менш регулярно виступають зі статтями про українського письменника. Це Георгій Марков, К. Арнаудов і Р. Чолоков, К. Дончев, М. Марчевський і Г. Бакалов, Т. Павлов, Цанко Царковський, Пламен Цонєв, Іван Давидов, Димитро Методієв, Камен Зидаров [62].

Т. Шевченкові належить центральне місце в українсько-білоруських культурних і літературних взаєминах. До того ж він був знайомий з Білорусією, її народом і з багатьма діячами культури та літераторами, саме це допомагало його популяризації серед білорусів. Досить часто письменник згадував Білорусь та її народ у листах, щоденнику й художніх роботах часів заслання. Найбільш міцною і довгою була дружба Т. Шевченка з Броніславом Залеським – учасником польського визвольного руху, істориком і художником.

Твори Т. Шевченка у вигляді пісень розповсюджувалися у Білорусі українською й білоруською, а ще частіше мішаною мовами. За свідченнями письменника Змітрока Бядуля, він ще в дитинстві вперше почув шевченківську пісню «Реве та стогне Дніпр широкий» у виконанні

білоруської дівчини. За свідченням Якуба Коласа, у Білорусі пісні Т. Шевченка розповсюджувалися також і серед інтелігенції, і на російській мові, як «Проторила я дорожку через яр» – «Утоптала стежечку через яр» у перекладі О. Плещеева. Янка Купала був одним із активних популяризаторів творчості Т. Шевченка серед білоруського народу. Він переклав на рідну мову кілька віршів поета.

У 1911 році у Вільно опублікований до 50-річчя від смерті Т.Г. Шевченка окремою книгою за редакцією Янки Купали зроблений Ф. Чернишевичем переклад поеми «Катерина», у тому ж році Ф. Чернишевич опублікував у газеті «Наша ніва» переклад вірша Т. Шевченка «Тече вода в синє море», а Алесь Гурло – уривок із послання «І мертвим, і живим». У 1914 році у дитячому журналі «Лучынка» з'явився переклад поезії Т.Г. Шевченка «Минають дні, минають ночі» А. Павловича [61, с. 90]. Ці перекладені твори активізували віднесення шевченківського слова до культурної скарбниці Білорусі.

Із великою шаною поставилась білоруська громадськість до творчості й особистості Т. Шевченка в період підготовки і відзначення 125-річного ювілею від дня народження поета. Також повністю перекладений на рідну мову Кобзар, до колективу перекладачів увійшли, крім редакторів Янки Купали та Якуба Коласа Змітрок Бядуля, К. Крапива, А. Кулешов, П. Глебка, П. Бровка та М. Климкович. Нині білоруські письменники беруть активну участь у щорічному міжнародному літературно-мистецькому святі, яке проводиться в Україні під девізом «В сім'ї вольній, новій» і набуло світового розголосу, у відзначенні ювілеїв Т. Шевченка, що відповідно активізує білоруський і український літературний процес. З'явилися нові білоруські переклади поезій Т. Шевченка, виконані відомими майстрами слова, а саме Сергієм Граховським, Ригором Барадуліним, Ніною Матяш, нові присвяти білоруських поетів Т. Шевченкові, та статті білоруських шевченкознавців.

1.3. Переклади творів Т.Г. Шевченка польською мовою

Твори Тараса Шевченка були перекладені на багато мов світу, серед них і польська мова. Одним із перших перекладачів поезії Т.Г. Шевченка, ще за життя Т. Шевченка є польський поет Леонард Совінський 1831–1887р. Автор драми «Na Ukrainie» 1873р. – про події часів Січневого повстання, твору «Studja nad ukraińską literaturą dzisiejszą» 1860р., «Taras Szewczenko» 1861р. з додатковим перекладом поеми «Гайдамаки». Він перекладав «Наймичку» й інші роботи українського письменника. Поема «Гайдамаки» цікавила польських перекладачів з XIX століття відносно спільної польсько-української історії та її романтичного степового колориту, що висловлено польськими романтиками – Антонієм Мальчевським у творі «Марія» 1825 року чи Юліушем Словацьким у п'єсі «Мазепа» 1839 року [63].

У XIX ст. перекладами творів Т. Шевченка займався Владислав Сирокомля (повне ім'я Людвик-Владислав Францишек Кондратович гербу Сирокомля, 1823–1862 роки). «Кобзар» Т. Шевченка у 1863 році вийшов у Вільні, до складу якого увійшли переклади творів Т. Шевченка на польську мову з околиць Вільна, яка нині кваліфікується як мова архаїзмів. Розглянемо як приклад переклад вірша «Думка (Тече вода в синє море)», написаний Т. Шевченко у 1838 р.: «Rzeka ciągle, choć powoli, Wpada w sine morze; Szuka Kozak swojej doli, A znaleźć nie może. Szedł, gdzie wicher go powionie, Gdzie poniosą oczy, Rozgrało się serce w łonie, Szeptał duch proroczy: Poco gonisz się za marą, Gdzie cię oczy wiodą? Rzucasz ojca, matkę starą I dziewczynę młodą. W cudzej stronie – cudzy wszędzie Wiarą i językiem; Tam zapłakać z kim nie będzie I pogwarzyć z nikim. – Fale morskie! pływicie w pole I brzegami trzęście: Kozak marzył spotkać dołę, A spotkał nieszczęście. Już żurawie powracały, W domu wytchnąć mogą; Kozak, płacząc, poszedł dalej Swą ciernistą drogą» [96, с. 67].

У XIX ст. і на зламі XX ст. твори Т. Шевченка перекладали: А. Гожалчинський, П. Свенцицький, С. Жеромський, Лео Бельмонт, Г. Даніловський та В. Фельдман.

Відомий польський письменник Стефан Жеромський у студентські роки записав до щоденника: «Wieczorem tłumaczyłem dumkę Tarasa Szewczenki i przetłumaczyłem niezłe (według mnie)». – «Увечері перекладав я «Думку» Т. Шевченка і переклав непогано (на мій погляд)».

Розглянемо частину з перекладів для ілюстрації суперництва С. Жеромського-прозаїка з українським поетичним стилем: «Dumki moje, dumki moje, Smutny los mój z wami... Czemu mkniecie po papierze Równymi rzędami? Czemu wicher was nie rozwiał Po stepie w perzynę? Czemu boleść nie zadrąła Jak własną dziecinę?» [96, с. 75].

У Женеві 1890 р. вийшла друком збірка поезій Т. Шевченка на польській мові, але була заборонена для розповсюдження. Деякі польські переклади віршів Кобзаря були вміщені в газетах. Особливо заслуговує на увагу збірка перекладів Сидора Твердохліба «Wiersze wybrane», видана у Львові 1913 р. Повільно, та незмінно, на початку XX ст. кількість перекладів творів Т. Шевченка зростала, не зважаючи на політичні міркування: такий процес усіяко гальмували.

У Варшаві 1921 р. вийшла перша збірка поезій – «Zbiorek wybranych poezji», 1930 р. у Станіславі – «Trzy roematu», у Варшаві 1936 р. – «Poezja» в перекладі Павла Зайцева [41]. Деякі твори письменника включені у хрестоматійні видання частинами «Wielka Literatura Powszechna», Warszawa, 1933 [94, с. 716].

У Польщі поширювалися і вибрані польські переклади поезії Т. Шевченка – «Utwory wybrane» (pod red. Włodzimierza Hnatiuka, Charków – Kijów, 1931), які були видані у Харкові 1931 р. за редакцією Володимира Гнатюка.

Натомість після 1945 р. незламним популяризатором Кобзаря був Єжи Єнджеєвич (1902–1975 роки) – відомий польський письменник, перекладач й літературознавець. У творчих зацікавленнях Є. Єнджеєвича одне з головних місць посідали біографія і творчість Т. Шевченка. Польський письменник працював над перекладами творів Т. Шевченка, переклав російськомовну повість «Прогулка с удовольствием и не без морали» (Варшава, 1960 р.) і додав до неї післямову. Також упорядковував переклади, писав передмови й перекладав твори у книжці на польській мові «Вибрані поезії» Тараса Шевченка (1972).

До числа його перекладів входили: «Заповіт», «Розрита могила», «Стоїть в селі Суботові», «Холодний Яр», «Ой виострю товариша» та інші. В. Єнджеєвич – автор роману «Noce ukraińskie, albo Rodowód geniusza» (Варшава, 1966) про Т.Г. Шевченка («Українські ночі, або Родовід генія»); у публікації відображено подорожування поета по Волині 1846 р.

Перекладами творів Т. Шевченка займалися: Ярослав Івашкевич (1894–1980 роки) – поет, письменник, перекладач та громадський діяч перекладав «Заповіт», Владзимеж Слободник (1900–1991 роки) – поет і перекладач, і багато інших поетів.

У містах Польщі 1951 р., коли відзначалася ювілейна дата 90-х роковин з дня смерті Т. Шевченка, проводили різні заходи шанування пам'яті письменника. Вийшли друком статті про творчість Т. Шевченка. А 1954 р. на урочистій сесії, присвяченій 140-річчю поета, з доповіддю виступав відомий польський знавець творчості Т. Шевченка й української літератури Мар'ян Якубець.

У Варшаві 1955 р. надрукована нова збірка деяких поезій Т. Шевченка – Taras Szewczenko «Utwory wybrane», Warszawa, 1955 рік, до складу увійшло вісімдесят перекладів. Серед перекладачів, поруч із В. Сирокомлею й іншими письменниками XIX століття, стоять імена Ярослава Івашкевича,

Влодзимежа Слободника, Чеслава Ястрембця-Козловського, Леона Пастернака.

Вступ до книги написаний головним редактором цього видання В. Слободником. Післямова написана М. Якубцем; автор у ній розповів про історію шевченкіани в Польщі, специфіку польських перекладів з української мови. У склад публікації увійшли переклади творів «Заповіту» відомих літераторів Я. Івашкевича і Л. Пастернака.

Ці переклади мали схвальні відгуки Максима Рильського. Збірка вийшла накладом у 10 тис. примірників. Тоді сформувалося стійке враження, що твори Т. Шевченка не просто перекласти, не маючи розуміння філософської суті творчості поета. Також йшлося про хрестоматійні вірші, покладені на музику, чи заповітні для українського народу. А саме твори: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» та інші.

Напис на пам'ятнику Т. Шевченкові у Варшаві – це рядки з вірша «Полякам»: «Подай же руку козакові, І серце чистее подай! І знову іменем Христовим Ми оновим наш тихий рай» [60].

Найбільш відомими в польськомовних виданнях залишаються перекладні «Кобзарі»: Taras Szewczenko, «Wybór poezji» Вроцлав 1974 рік, Seria wydawnicza: «Biblioteka Narodowa» в опрацюванні Мар'яна Якубця, «Вибрані твори» Варшава 1955 рік. «Вибрані поезії» Варшава 1972 р. і повісті Т.Г. Шевченка, надруковані в колишньому видавництві в Люблині.

Переклади Вільгельма Фельдмана 1868–1919р., який увійшов в історію польської літератури не лише як письменник, а й критик, вперше в 1883 р. познайомили польського читача із поезіями Т. Шевченка «Не для людей, тієї слави», «Nie dla ludzi, nie dla sławy» і «Ой гляну я подивлюся» «Patrzę ja na step niezmierny» [7, с. 173].

В. Фельдман намагався точно відтворити оригінальний текст. Для прикладу зіставимо уривки з вірша «Ой гляну я подивлюся» з їхнім перекладом:

Т. Шевченко: «Пішов би я в Україну, Пішов би додому, Там би мене привітали, Зраділи б старому» [81].

В. Фельдман: «W Ukrainę szedłbym świętą, Gdzie mnie myśl prowadzi... Tam by może mię przyjęto, Byliby mi radzi...».

У Люблині виданий повний «Кобзар» 2008р. у перекладі Петра Куприя – філолога, поета й перекладача, викладача в Сільськогосподарській академії Природничого університету у Люблині. Саме так здійснилася заповітна мрія П. Куприя – подарувати польському читачеві невмирущі твори українських геніїв. У Польщі «Кобзар» опубліковано після 150 років із його видання українською мовою [41]. Ініціаторами видання Куприясевих перекладів були проф. Юзеф Колодзей. Проф. Михайло Лесів писав про поетичну творчість П. Куприя, д-р Микола Рощенко писав про ідентифікацію української поезії П. Куприя, та д-р Григорій Куприянович був головним ініціатором пропаганди творчості Куприя після його смерті.

У розвідці Г. Кочура «Т. Шевченко в польських перекладах» стисло викладено понад столітню історію польської шевченкіани, від першого небереженого перекладу поеми «Катерина» Антонія Сиви, Е. Желіговського, що датується 1856 р. Характеризуючи переклади та шевченкознавчі статті й коментарі Л. Совінського, П. Свенціцького, С. Твердохліба, Б. Лепкого та ін. Г. Кочур стверджував, що і кількістю перекладів з творів Т. Шевченка, і художньою вартістю чималої частини їх польська література стоїть на одному з перших місць [29, с. 220].

Висновки до першого розділу

У першому розділі проведений аналіз питання перекладів творів Т. Шевченка на мови світу та вплив творчості великого Кобзаря на світову й українську літературу. «Заповіт» Т. Шевченка був перекладений більше ніж на 150 мов народів світу [50], а вибірккові поеми з «Кобзаря» перекладали більше ніж на 100 іноземних мов [49].

Одним із перших перекладачів поезії Т.Г. Шевченка на іноземні мови був польський поет Леонард Совінський. Польськомовні переклади творів Тараса Шевченка мають велику літературну значущість; у їхній внутрішній суті можна простежити розвиток польської шевченкіани та погляд польської культурної громадськості на творчість Кобзаря. З'явилося навіть назва для перекладів творів Т. Шевченка польською мовою – «спольщення» перекладу Кобзаря, що означає повну адаптацію творів українського поета стосовно польської літератури і культури.

РОЗДІЛ 2.

ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА РОСІЙСЬКУ МОВУ

2.1. Переклади творів Т.Г Шевченка у ХІХ столітті

Тарас Шевченко – центральна постать української літератури ХІХ ст. Його творчість мала великий вплив на розвиток та становлення української літератури, утвердивши у ній загальнолюдські демократичні цінності. У своїй поезії Т. Шевченко звернувся до проблем, які до нього ще не порушувалися в українській літературі. Т. Шевченко був новатором і у пошуках художніх форм та засобів. У середині ХІХ ст. постать Т. Шевченка – це постать історичного та політичного діяча.

Починаючи з 1860 року «Кобзар», виданий М. Гербелем, витримав чотири видання. «Кобзар», перекладений Іваном Білоусовим і частково складений ним із чужих перекладів, витримав, починаючи з 1887 року не менше восьми видань.

У проміжках між цими двома «Кобзарями» вийшли три збірки віршів Т. Шевченка в російських перекладах М. Чмирьова, С. Дремцова і Т. Лепко [1].

Перекладами займався й І. Франко. Був він письменником, тісно пов'язаним з інтересами і ідеологією трудящих мас. Це і була головна причина цікавості І. Франка до творів Т. Г. Шевченка. У дитинстві твори Т. Шевченка мали сильний вплив на І.Франка. У період найвищого ідейного і творчого піднесення І. Франко досконально вивчав Шевченкову поезію. У 1881-1882 роках у радикальному журналі «Світ» І. Франко аналізував поеми «Гайдамаки», «Сон» та «Кавказ».

Найбільш цікавий його відгук під заголовком «Темне царство», який присвячено двом останнім творам. Подібно до відомого російського критика М. Добролюбова, І. Франко, розкриваючи ідейний зміст творів, дає влучну

характеристику задушливої, гнітючої дійсності Росії миколаївських часів, протестом проти якої виступали «Сон» і «Кавказ».

Всупереч деяким дослідникам, І. Франко пов'язує розвиток творчості Т. Шевченка головним чином із розвитком суспільної думки в Росії. Поему «Гайдамаки» І. Франко вважав переламним твором. Він ясно підкреслює, що в 40 роки ідейні обрії Т. Шевченка змінювалися, це було пов'язано з загальним розвитком прогресивних ідей у більш передових колах російського суспільства, і спрямованість Т. Шевченка до реалізму певною мірою визначалася значним проникненням у сам процес становлення літератури.

В 1889 році у Львові надрукована окремо книжечка поема «Перебендя» з передмовою, написаною І. Франком. Тезу про народність творів Т. Шевченка, що проголосив М. Добролюбов, І. Франко пробує додати до точного аналізу «Перебенді». Він іще підтверджує, що розуміння Т. Шевченка особи митця та ролі митця в суспільстві сформувалося під впливом романтиків того часу.

І. Франко обстоював потребу не лише праць, які змальовують загальну характеристику творчого життя Т. Шевченка, але й дослідів спеціальних, які стали б міцною основою для наукової концепції розуміння творчості поета.

У 1890 році галицька буржуазна партія народовців вирішила видати твори Т. Шевченка. Буржуазні ділки спеціально домовлялися між собою, як можна сфальсифікувати текст поезій Т. Шевченка відповідно до вимог галицьких філістерів. В учасники редакційного комітету вони обрали і І. Франка, та він, дізнавшись про ці ганебні наміри, з гнівом у журналі «Народ» відмежувався від них: «Я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкраювання Т. Шевченка руки не приложу». [54]

Із значним завзяттям вітав автор «Бориславських оповідань» вихід у Женеві 1890 року збірки «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії». Він підкреслював виняткове революційне значення видання.

І. Франко довгий час мріяв про написання докторської дисертації про політичну лірику Тараса Шевченка 1840 – 1846 рр. Ця тема точно не могла бути прийнятною для буржуазної професури того часу, яка мала надавати науковий ступінь.

Уже в 90 році І.Франко (стаття «Тарас Шевченко» в журналі «Зоря», 1891 р.) [55] визначив місце Т. Шевченка в європейській літературі. Але найбільш чітко таке визначення було подане І. Франком у 1915 році.

Наприкінці 90-тих років І. Франко написав свою розвідку «Секрети поетичної творчості». Автор описав тут особливості художнього слова, визначаючи в теоретичному плані проблематику особливості вірша. І. Франко головним матеріалом для своїх узагальнень обирає вірші Т. Шевченка. Розвідка дає перелік дуже цікавих, точних спостережень за складом поезій Т. Шевченка. Досвідченим поглядом професіонала-письменника підмічає І. Франко ті риси, які надають Шевченковому слову особливої художньої виразності, емоційної дієвості.

І. Франко знову публікував статті, замітки, присвячені Т. Шевченкові («Шевченкова Марія», «Шевченко Ляхам», «Шевченко і Єремія», «Містифікація, чи ідіотизм», рецензія на показник Комарова «Шевченко в искусстве и литературе», і багато інших. Деякі з них заслуговують особливої уваги, як наприклад, стаття «Шевченко і Єремія», надрукована 1904 р. у журналі «Літературно-науковий Вістник» [53].

В одній із статей І. Франко різко викриває епігонів Шевченка, які, не розуміючи ідейного змісту творів свого великого попередника, наслідують зовнішні риси форми його поезії. У статті «Нові причинки до історії польської суспільності...» І. Франко говорить про антишляхетські настрої

Т. Шевченка, виникнення яких, на його думку, стало значним фактором у формуванні патріотизму художника [53].

Велика заслуга І. Франка полягає і у тому, що він своїми статтями популяризував творчість Т.Г. Шевченка на Заході. Саме так, як Т. Шевченко, І. Франко люто ненавидів гнобителів України. Ці настрої та ідеологія відобразилися в багатьох творах, наприклад: «Довбанюк», «Іригація», «Основи суспільности», «Панські жарти» та інших І. Франка.

Як сильно мріяв І. Франко про звільнення Західної України від шляхетського панування, так і Т. Шевченко вірив в незламну міць народу, що бореться за волю. Ще на початку 80-х років минулого століття в женецькому журналі «Вольное Слово» І. Франко писав про те, як галицькі трудящі маси в своїй боротьбі за звільнення чекають братерської допомоги.

У 1911 році до п'ятдесятиріччя з дня смерті Т. Шевченка в Петербурзі з'явився «Кобзар» у перекладах М. Славінського, співчутливо зустрінутий російською критикою як найповніший з усіх «Кобзарів». Тоді ж вийшли пісні Тараса Шевченка за редакцією В. Вересаєва і через кілька років два маленьких «Кобзаря», видані – один у Москві, інший – у Києві.

Пізніше, вже за радянських часів, вийшло ще два «Кобзаря»: «Кобзар» А. Колтоновського в 1933 році і «Кобзар» Ф. Сологуба в 1934 і 1935 роках. Велика кількість перекладних «Кобзарів» свідчить, яким дорогим був Т. Шевченко для російськомовних читачів.

Антикріпосницька спрямованість простежується у повістях Т. Шевченка, написаних російською мовою. Точних даних про час, коли поет почав працювати над повістями, немає; це могло бути ще до арешту 1850 р. Але повісті «Наймичка» і «Варнак» датуються 1844-1845 роками, мабуть, із обережності. Після смерті Миколи І Т. Шевченко відмовився від фіктивних дат і не приховував від друзів написання повісті, підписуючи їх «Кобзар Дармограй».

За життя автора повісті так і не були надруковані. Після смерті Т. Шевченка рукописи цих творів зберігалися у М. Костомарова. Тільки у 80-ті роки XIX століття дев'ять повістей Кобзаря, за свідченням самого Т. Шевченка (усього їх нараховувалося близько двадцяти), побачили світ у газеті «Труд», журналах «Исторический вестник» и «Киевская старина» [27, с. 483], а у 1888 р. з'явилися окремим виданням «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченко, писанные на русском языке». Протягом цього періоду в журналі «Киевская старина» були надруковані такі прозові твори Т. Шевченка: «Княгиня» [17, с. 153] 1853р., «Слепая» [18, с. 681] 1886р., «Наймичка» [80] 1886р., «Варнак» [65] 1886р.

За тематикою прозові твори Т. Шевченка є органічним продовженням поезії автора. І хоча в мистецькій досконалості вони поступалися поемам, але містили глибшу, більшу ніж в останніх, характеристику персонажів, відрізнялися більш чітким побутовим тлом. Отже, кожна з повістей Т. Шевченка не була варіантом розширеного переказу змісту поеми, а була новим оригінальним твором.

У повісті «Наймичка» поет продовжує розвиток образу жінки-матері в кріпосному суспільстві. Його наймичка Лукія виявляє моральну стійкість, вдруге зустрівшись зі своїм спокусником. У ліричних відступах, які органічно доповнюють композицію, автор виражає ставлення до подій які зображені, вболіває за долю героїні, підносить гуманність і благородство звичайних людей-трудівників.

Повісті «Варнак» і «Княгиня» також містять виразні антикріпосницькі мотиви.

Єдиною з повістей Т. Шевченка, де дія відбувається не в Україні, є повість «Несчастный». Автор показує, як формується характер людини у середовищі існуючої дійсності, що нашоухує до морального звиродніння і падіння.

Найбільша повість Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали» [68] засуджує антинародний характер кріпосницького суспільства. Прийом подорожі, використаний у творі, відкрив можливості для широкого змалювання життя різних соціальних шарів населення самодержавної Росії.

А у повістях «Художник» та «Музикант» Т. Шевченко порушує проблему становища митця у кріпосному суспільстві.

Перші переклади поезій Т. Шевченка російською мовою з'явилися ще за його життя. Їх перекладали О. Плещеев, М. Курочкін, М. Михайлов, М. Гербель. «Кобзар» російською мовою видавався у 1860, 1869, 1876, 1905 роках. Після 1917 р. твори Т. Шевченка російською мовою друкуються систематично.

К. Чуковський – один із найавторитетніших критиків перекладів поезій на російську мову Т. Шевченка. Книгу «Высокое искусство» він присвятив теорії перекладу, значна частина якої – аналіз російських «Кобзарів» – це захист великого поета від нещадних перекирвань деякими перекладачами.

Наведені приклади нагадують нам про те, що інколи переклад – це нещадна боротьба перекладача та письменника, твори якого перекладають, поєдинок не на життя, а на смерть. Ця боротьба зазвичай несвідома. Сам того не підозрюючи, перекладач нерідко стає зятим ворогом перекладеного автора і систематично, із сторінки в сторінку вбиває в творчості автора усе найцінніше, основу його творчої особистості.

Саме в тому й полягає жорстока влада перекладача над перекладеним твором автора, як вказує критик, що кожен перекладач так чи інакше відтворює у своєму перекладі себе та стиль своєї власної особистості.

Трапляється й так, що деякі з них простирають цю владу до того, що перетворюють кожного перекладеного автора немов на свого двійника. Це горе не раз випадало на долю Т. Шевченка. В одному з російських перекладів

«Кобзаря» є такі чотири рядки: «Но увы, нельзя жениться По закону на еврейке... И сидит краса-жидовка, Словно в клетке канарейка» [8, с. 104].

Нічого схожого на «канарейку-еврейку» Шевченко, звичайно, ніколи не писав. Усе це вульгарність, яка цілком належить перекладачеві, і він охоче наділяє своїм баченням твори великого лірика.

В одній із шевченківських балад три запорожці клянуться віддати своїй коханій все, що вона побажає, за одну лише «годину» любові, а у перекладі бачимо: «За один часочок, За один разочек».

Страшно уявити, що цей «разочок» читачі могли сприймати як справжній шевченківський стиль, а це впливає на ідеї поезії Т.Г. Шевченка.

Десятки років перекладачі нав'язували геніальному майстру свій стиль. І тут справа зовсім не у випадкових розбіжностях та відхиленнях від оригіналу, які бувають у всіх перекладах, а у загальній тенденції відхилень від оригіналу.

Прочитав, наприклад, перекладач у «Назарі Стодолі»: «У меня печенки воротит» – і замінив їх на «возвышенное сердце»: «У меня сердце перевертывается» [8, с. 87].

Невже міг він, справді, уявити що Т. Шевченко говорив про якісь «печінки».

Інший перекладач, Є. Соколов, прочитав у Т. Шевченка про те, як чумаки ховали померлого у дорозі товариша, «завернули його у тую рогожу». І замість рядка про рогожу переклав вірш інакше: «Сырой землей любовь мою От света божия укрыли» [59, с. 356].

«Свет божий», «сырая земля», «укрытая землёю любовь» – які завгодно банальності, аби тільки не чумацька рогожа.

Такими, на перший погляд дрібними і непомітними підтасовками, вели перекладачі боротьбу зі стилем Т. Шевченка, знищуючи силу його конкретних образів і замінюючи їх естетськими штампами.

Характерно, що перекладач М. Славінський, підкоряючись усе тій же банальній естетиці, самостійно викинув зі своїх перекладів і «рогожу», і «живіт», і «печінки» – і навіть «собачий гавкіт»!

Коли Т.Г. Шевченко, розгніваний мовчанням критиків, сердито сказав, що ніхто з них навіть «не загавкає на нього і не тьякне», Славінський визнав цю фразу недопустимою грубістю і замість неї написав: «Обо мне молчат упорно» [59, с. 340].

Цей фатальний поєдинок перекладача з автором триває протягом усієї книги М. Славінського. Він бере, наприклад, у Т. Шевченка такі рядки: «Маю серце широкее Ні з ким поділити – і робить із цих небагатослівних віршів довгий каталог вульгарностей: «Грусть мне сердце гложет, Широко открыл я сердце Для людей и света, Но хиреют и тускнеют, Вянут без ответа Сердца яркие желанья И мечты в неволе» [59, с. 352].

У перекладі ми бачимо ті вірші, яких в оригіналі немає і ніколи не було у Тараса Шевченка. Перетворити лаконічні рядки у дешевий романс, лишили сенсу, змінили стиль – така тенденція перекладача представлена на кожній сторінці.

Однією з особливостей складного, сміливого та самобутнього стилю Т.Г. Шевченка є вільне використання у віршах простих, розмовних, народних та побутових виразів: «а поки ті, та се, та оне», «скачи, враже, як пане каже, на те він багатий», «а він бугай собі здоровий, лежить, аж стогне, та лежить», «тоді повісили Христа, й тепер не втік би син Мрії», «облизався неборака», «аж загуло», «та верещать... та як ревнуть», «пропало як на собац» [67].

Така народна мова ненависна усім ревнителю банального стилю. Їм хотілося, щоб Тарас Шевченко писав у більш високому і книжному стилі, і в усьому «Кобзарі» вони без сліду знищили живі народні образи в поезії.

Такі, наприклад, вирази Т.Г. Шевченка, як «пороссяча кров», «всі полягли, мов поросята», здаються для Славинського дуже вульгарними, і перекладач знищує їх одне за одним.

Чудові за своєю народною простотою два рядки: «А я глянув, подивився, Та аж похилився!» М. Словинський перекладає таким собі цілково романсовим складом: «Я взглянул, и горький ужас Овладел душою: «Что тебе, красотке юной, Суждено судьбою?» [47, с. 117].

А коли Т. Шевченко говорить по-народному: «то так утну, що аж заплачу» [21, с. 80], – перекладач, невдоволений таким «мужичим» зворотом, перекладає змінюючи стиль оригіналу: «И песней загорелась грудь» [47, с. 117].

Ці груди, що загорілися піснею демонстративно суперечать естетиці Тараса Шевченка, але що робити, коли всяке відхилення від вульгарної красивості здається перекладачеві кричущим неподобством, якщо до поезії Т. Шевченка перекладач підмальовує мало не в кожному рядку зовсім іншу стилістику, стирає грубість правди.

Т. Шевченко говорить про стару, що вона, йдучи відвідати свого ув'язненого сина, була: «Чорніше чорної земл!» [21, с. 80].

Славинський перетворює цей давній народний вислів у два рядки салонного романсу: «И страшен был в лучах заката Землистый цвет ее чела» [47, с. 118].

Загалом, Славинський не стільки перекладає з української мови на російську, скільки з народної лексики – на банально-романсові вирази.

Недаремно можна стежити, з якою завзятістю робить він це систематичне змінення творів Т.Г. Шевченка через переклад.

Шевченко говорить, наприклад, з розмовно-побутовою інтонацією: «Отаке-то. Що хочете, то те і робіте» [21, с. 80].

А Славінський і цю побутову та просту фразу змінює на багатослівну вульгарністю: «Равнодушен стал я к жизни, К жизненной отраве, Равнодушно внемлю людям, Их хуле, их славе» [47, с. 118]. І тут не можна не звернути увагу на різницю між оригіналом та перекладом.

Склалися цілі строфи з найзавзятішої вульгарності тільки заради того, щоб заглушити живу інтонацію, властиву стилю Т.Г.Шевченка.

Здавалося, що може бути простіше – перекласти таку просту розмовну фразу Тараса Шевченка: «і заспіває, як уміє» [21, с. 81]. Але, як бачимо, саме простота стала найбільше ненависна перекладачам школи М. Славінського, і він перетворює цю фразу на таке: «И снова песен бьет родник И вновь его мечта святая Горит сияньем молодым» [47, с. 118].

Можна собі уявити, як за такими поглядами на поезію і таким смаком Славінському огидна фольклорність Т. Шевченка. У Т. Шевченка є, наприклад, жалібна народна дівоча пісня, проста у суворій своїй лаконічності: «Ой маю, маю я оченята, нікого, матінко, та оглядати, нікого, серденько, та оглядати!» [21, с. 81].

І ось як звучить ця пісня у перекладі М. Славінського: «Оченьки мои Негою горят, Но кого огнем Обожжет мой взгляд» [47, с. 118]. У такому перекладі спостерігається зміна стилю та змісту.

Окрім спотворень народних мотивів, тут нищівне спотворення фольклорного стилю. В оригіналі стиль геніально простий. Жодного орнаменту, жодної метафори. Навіть епітети абсолютно відсутні, і всі три строфи за своєю структурою геометрично правильні, мають одне й те ж саме

тричі повторюване словесне креслення: «Ой маю, маю і ноженята, Та ні з ким, матінко, потанцювати, Та ні з ким, серденько, потанцювати!» [21, с. 81].

А М. Славінський з повним наплюванням до ритму і стилю Шевченка передає ці рядки у дусі тієї ж циганщини: «Ноженьки мои Пляшут подо мной, С кем же, с кем умчусь В пляске огневой?» [47, с. 118].

«Вогняний танець», «обпалюючий погляд», «очі, що горять млістю», «мрія, палаюча молодим сяйвом», «груди, які загоряються піснею» — хіба ж так пише Т.Г. Шевченко? Усе це стилістика циганських романсів, що докорінно нищить справді народний, справді реалістичний шевченківський стиль.

Саме цей народний стиль був ненависним для М. Славінського. Перекладач буквально засипав весь «Кобзар» Т. Шевченка згори донизу задалегідь заготовленим мотлохом банальних образів, таких, як «блакитна далечінь», «гірка чаша», «пустеля життя», «золота мрія», щоб жоден фрагмент цієї значущої книги в оригінальному вигляді не дійшов до російського читача.

До цього додалося багатослів'я. Де у Тараса Шевченка слово, там у перекладача п'ять або ще більше. Варто поетові сказати про декабриста «цар волі», і ось вже М. Славінський додає: «Царь мечты и доли, Царь поэзии великой, Провозвестник воли» [47, с. 156].

І коли дівчина каже у «Кобзарі», що вона «хотіла б жити Серцем – не красою», – М. Славінський змушує її заливатися: «Не хочу я жить красою, Жажду испытать я Ласку нежную и сладость Жаркого объяття» [22, с. 34].

Чи можливо уявити собі більш злостиве спотворення художнього стилю Т.Г. Шевченка? Звичайно, крім школи М. Славінського, були й інші спотворювачі цього стилю. Були й такі перекладачі, які намагалися надати Т Шевченку сусального обличчя камаринського доброго молодця.

Особливо старався у цьому напрямку Мей. Варто було Т. Шевченкові написати «земля», Л. Мей перекладав як «мать сыра земля», варто було Т. Шевченкові написати «горе», Л. Мей перекладав як «тоска-злодейка» і кожного разу, коли поставало питання, починав суздальським «аль»: «Аль была уж божья воля. Аль ее девичья доля?» [22, с. 40].

Його приклад наслідував у своїх роботах і М. Гербель: «И тоскуючи, пытается: Где-то долюшка гуляет? Али где-то в чистом поле С ветром носится по воле? Ой, не там! Она в светлице У красавицы девицы» [22, с. 56].

Нав'язування українському лірику народної великоруської фразеології було у той період звичайним явищем.

О. Плещеев, наприклад, при повному потуранні критики, перетворював твори Т.Г. Шевченка на твори О. Кольцова: «Полюбила я На печаль свою Сиротинушку Бесталанного. Уж такая мне Доля выпала! Разлучили нас Люди сильные, Увезли его – Сдали в рекруты» [75]. Кожен рядок такого перекладу – О. Кольцов. Але всіх перескочив М. Берг своїм баченням перекладу «Гамалії»: «Слышат соколята Гамалея-хвата... Вольны пташки из тюрмы Вылетаем снова мы» [75].

Ці два стилі – салонно-романсовий та сусальсько-камаринський – нещадно руйнували оригінальну поезію Т. Шевченка. Всякі інші відхилення від тексту, якими б не були вони великими за розміром, поряд з цим перетворенням стилю здаються не настільки нищівними. Навіть словникові ляпсуси, що взагалі нерідкість у перекладах з української мови, не так спотворили шевченківський текст, як спотворила його фальсифікація стилю. Згубна роль цих ляпсусів очевидна для всякого, тому навряд чи необхідно звернути увагу і на них. Наведемо лише декілька прикладів, хоча можна було навести не менше сотні.

В одному з сологубівських перекладів фігурує Омелян Пугачов, бо Сологубу невідомо, що «пугач» – по-українськи – «филин».

У тому-то і полягає для більшості перекладачів особлива складність перекладів Т.Г. Шевченка, що в українській мові часто зустрічаються ніби ті ж самі слова, що і в російській, але означають вони інше.

Натикається, наприклад, перекладач у Тараса Шевченка на такий рядок: «Пішла луна гаєм» – і перекладає з розмаху: «Пошла луна лесом» – і навіть не здивується, як може Місяць прогулюватися під деревами. Йому не спадає на думку, що «луна» – по-українськи – це «відлуння», російською – «эхо».

«Комора» – це амбар, але Л. Мей і Ф. Сологуб вважають, що це, звичайна комірчина, і як ні в чому не бувало викочують із малої комірчини величезні бочки: «Из каморки новой бочки выкатили с медом... Из каморки новой бочки катятся, грохочут» [75].

І Л. Мей, і Ф. Сологуб – обидва перекладали «Наймичку», кожен, звичайно, по-своєму. Л. Мей перекладав у 1865 році, а Ф. Сологуб більше півстоліття потому. Але обидва у своїх перекладах розповідають, як якась вдівниця гуляла степом і привела звідти двох синів. «Сыновой двух привела», – йдеться у Л. Мея [75]. «Двух сыночков привела», – перекладає Ф. Сологуб. Тим часом в оригіналі її діти – новонароджені. Вона тільки що звільнилася від тягара двійнятами. Про це й говориться у вірші Т. Шевченка, бо по-українськи «привела» – народила, а перекладачі, не підозрюючи про це, змушують щойно народжених немовлят крокувати по курганах.

Усі ці спотворювачі віршів Т. Шевченка могли б на своє виправдання довести, що здійснювати переклади творів Т. Шевченка – важка справа, набагато важча, ніж перекладати Овідія чи Едгара По. А причина у тому, що українська мова так споріднена з російською, що перекладач на кожній сторінці наштовхується на підводні рифи і мілини, яких не існує при перекладі з інших мов. Тут з особливою чіткістю зрозуміло, як зазначає К. Чуковський, якими безнадійними бувають щодо точності дослівні

відтворення тексту, і яке найчастіше негативне значення має в художньому перекладі віршів максимально точна передача кожного слова окремо.

Тут відчутно позначається такий парадоксальний закон перекладацької діяльності, про який багато написано на попередніх сторінках: чим точніше інколи передається кожне слово оригіналу, тим далі від оригіналу стане переклад. А коли порушується буквальна точність і з'являється намагання відтворити у першу чергу ритміку, сенс і стиль оригінального твору поезії, такий переклад при дотриманні декількох інших умов може бути вірним відтворенням оригіналу. Адже навіть однакові за змістом і за звучанням слова даних двох мов можуть виявитися абсолютно різними відносно стилістики, так що ніякої рівності між ними бути не може. Ці зауваги видатного критика перекладів та перекладача злободенні завжди.

Тоді як, насправді, перенести в переклади стиль віршів Т. Шевченка, коли в обох мовах схожі за звуком слова нерідко виявляються різними за стилем? Якщо перекладач, прагнучи до точності, поставить у перекладі те ж саме слово, що є в оригіналі, тоді переклад, як би не дивно здавалося, буде не зовсім такий точний, якби поставили інше, несхоже слово, яке не має співзвуччя з українським, але більш відповідне стилю перекладуваного тексту. При перекладі з української на російську і з російської на українську така трудність найбільше зрозуміла.

У «Кобзарі» В. Білоусова, що вийшов у видавництві «Знання», вози з ножами перетворилися у перекладача на «запасы пушечных снарядов» [20, с. 72]. Т. Шевченко називав ці ножі алегорично «залізною таранню», а перекладач сприйняв рибу тарань як тарани – військове знаряддя.

Можна було б без кінця наводити приклади цих кумедних та сумних промахів, але і перерахованих прикладів достатньо.

Звичайно, не ляпсусами вимірюється майстерність перекладача. Люди, далекі від мистецтва перекладу, помилково думають, що точність

художнього перекладу тільки і полягає у тому, щоб правильно і точно відтворювати усі слова, які є в оригіналі. Та це, звичайно, не так.

Головними носіями точності будь-якого художнього перекладу є не тільки окремі слова, а й стиль, фонетика. Як вказує К. Чуковський, не в тому біда, що перекладачі творів Тараса Шевченка подекуди замість «чернильниці» напишуть «прохвост», а замість «амбара» – «каморка», – ці помилки легко усуваються, критиці з ними неважко боротися, хоча б тому, що, будучи викритими, вони очевидні для кожного. А біда саме у спотворенні стилю Шевченка, у спотворенні мелодики його текстів. Оскільки багато хто з перекладачів не усвідомив, яке величезне значення має у поезії мелодика.

Формування сучасного перекладацького стилю на всіх етапах процесу можна спостерігати на творах поезії, що перекладалися на російську мову протягом довгого часу великою кількістю перекладачів. Вже більше століття перекладають вірші Т.Г. Шевченка на російську мову. Десятки перекладачів працювали над ними протягом цього періоду. Мало не кожне нове покоління читачів висувало нові вимоги до перекладів поезії, відповідно до мінливих смаків кожної епохи.

Значною проблемою залишалось спотворення сенсу у перекладах. У знаменитій сатирі «Сон» Т. Шевченко говорить про царських солдатів, приречених на двадцятип'ятилітню каторгу, що вони «кайданами окуті», тобто закуті в кайдани: «Нагодовані, обути і кайданами окуті». Тим часом у перекладі Федора Сологуба читаємо: «Все накормлены, обуты, Платья узки, словно путы» [83, с. 62].

Про які сукні мова? При чому тут взагалі сукні? Коли Тарас Шевченко пише про кайдани, про каторжну долю солдат, і зробити з цих кайданів тісні сукні можна лише при повній байдужості до поезії Т.Г. Шевченка, при відсутності розуміння оригіналу. Обурений беззаконнями навколишнього

життя, Т. Шевченко вигукує в тому ж «Сні»: «Бо немає Господа на небі!» [79].

Слова однозначні, і означають вони: «В небі немає Бога». У перекладі ж передається цей безбожницький вигук інакше: «Потому что Бог нам не ограда» [83, с. 62].

Виходить, що міняється зміст твору, адже Бог все-таки є в небесах, але не виступає як перепона. А ось Іван Білоусов, передаючи той самий вигук «немає Бога», ще далі відхиляється від оригіналу: «Вот и вся вам От Бога награда!». Тобто знову-таки: Бог існує, але не бажає ошчасливити людей своїм милосердям та захистом [33]. Обидва переклади зроблені вже за радянських часів, так що не може бути мови про притіснення царської цензури.

У тому ж «Сні» Т. Шевченко як справжній революціонер стверджує, що нам нема чого заколисувати себе надіями на загробне щастя. Люди повинні боротися за рай земний, бо раю небесного немає: «А ви в ярмі падаєте Та якогось раю На тім світі благаєте? Немає! немає!» [79].

Перекладач же змінює віслів Т.Г. Шевченка на прямо протилежну думку: «Так на этом свете Рая, что ли, вы хотите? Нету рая! Нету!» [78].

Іншими словами, годі мріяти про можливе щастя людей на землі «На цьому світі», давайте мріяти про небесне блаженство. Таким же сенсом наділяє твір Т.Г. Шевченка і інший перекладач, Іван Белоусов: «Сами вы в ярмо идете, Дождаясь рая На земле здесь. Не дождатся!» [20, с. 34].

Тут справа зовсім не в спотворенні трьох рядків того чи іншого вірша Т. Шевченка, а в спотворенні всього духовного обличчя та стилю.

Т. Шевченко був незламно впевнений, що люди завоюють собі рай саме на землі, а перекладачі змушують його знущатися над своїм основним переконанням. У тій же сатирі Тарас Шевченко викриває поміщицького сина, розпусного п'яницю, який пропиває селянські душі, своїх кріпаків. У

Сологуба ж ці селянські душі у перекладі стали власною душею панича, і таким чином читачам нав'язується думка, ніби Т.Г. Шевченко клопочеться про душу цього багатого грішника: «А барчук не знает: Он с двадцатой, недолюдок, Душу пропивает» [83, с. 63].

У «Сні» є чимало віршів, спрямованих проти царизму. Тарас Шевченко зображує тут каторжників, які видобувають золото в надрах Сибіру, – «Щоб пельку залити Неситому», – тобто, щоб залити цим золотом ненаситну глотку царя. У перекладі Білоусова ці рядки передані з абстрактною безособистістю: «Чтоб заткнуть чем было глотку У несытых и у злых!» [15, с. 3].

Цар Микола в цьому перекладі зник. Його заступили безіменні та туманно безособові «неситі й злі». Шевченківське викриття та конкретність твору кудись зникла.

У тому ж «Сні» Т.Шевченко протестує проти колоніальної політики російських царів, які, за його висловом, жадібно дивляться на край світу, чи немає де погано захищеної країни. Ці рядки, що засуджують хижацьку політику Миколи I, передані В. Білоусовим так: «А кто жадным оком Всё увидит, всё усмотрит, Заберет с собою» [15, с. 3].

У цій розпливчастій фразі знову-таки зовсім пропав конкретний сенс викриттів Т. Шевченка. Замість «країни на краю світу», до завоювання якої прагнув тиран, бачимо невизначене «все», яке хтось «вбачає» – не грабує, а лише вбачає. Так спотворювали перекладачі вірші Т. Шевченка вже в революційний час. Можна собі уявити, скільки змін вносили вони в текст перекладу «Кобзаря» в колишню епоху, при царській цензурі.

Наприклад, шевченківський вірш про булатний ніж: про те, як доведений до відчаю український наймит точить ніж на панів і попів, ховає його в халяву і намагається цим ножем добитися правди від своїх гнобителів. В оригіналі цей ніж зветься у поета товаришем: «Ой, виострю товариша (тобто наточу ніж), Засуну в халяву, та йду шукати правди І тієї слави».

Перекладач Є. Соколов, щоб догодити цензурі або з власної примхи викинув з цього вірша найважливіше слово – ніж, і таким чином месник-бунтар перетворився у нього в лагідного мандрівника, який шкутильгає по тихих полях і запитує: де правда? Переклад: «Я отправлюсь с верным другом (мабуть, з таким же мандрівником.) В путь не для забави» [15].

Взагалі перекладачі вживали найрізноманітніших заходів, щоб представити проклинаючу поезію Т.Г. Шевченка можливо ідилічною, благодунішою, лагіднішою, зміненою ідеологічно і стилістично.

Навіть у зображення пейзажу перекладачі вносили цю не властиву Т. Шевченкові єлейність. К.Чуковський розглядає, наприклад, віршовану замальовку з натури «За сонцем хмаронька пливе», в якій він як істинний живописець зображує мінливі барви літнього предвечірнього неба над тихим Аральським морем. Також він говорить, що серце у нього ніби відпочиває, коли він бачить рожеву – ніжну і м'яку – імлу, що лежить над синім простором. Тільки перекладач побачив ці два слова: «серце відпочиває», він зробив з двох слів ось такі чотири рядки своєї творчості: «О, если б средь этой природы Пожить мне на свете немного, Душа бы моя отдохнула, Я крепче бы веровал в Бога» [8, с. 157].

Із двох шевченківських слів – цілих дев'ятнадцять нових – неймовірний відсоток. І як безсоромно подібні переклади перекручують саму особистість Тараса Шевченка, його трагічну біографію. Адже він у той час жив у засланні у ненависній йому пустелі і не тільки не жадав «пожити трохи серед цієї природи», а лише про те і мріяв, як би йому опинитися від цієї природи подалі!

І головне: він ніколи і ніде не писав про благочестиві наміри «міцніше увірувати в Бога». Це благочестя нав'язане йому перекладачами. Не схоже, що це видання редагував М. Гербель. У ту пору М. Гербеля давно вже не було в живих. Схоже, що видавець Клюкін, який взагалі друкував

низькопробні книги, взяв третє видання гербелівського «Кобзаря» і додав до нього безліч поганих перекладів, які М. Гербель ніколи не бачив.

Інші перекладачі вивертали вірші «Кобзаря» ніби навиворіт, наділяли їх сенсом зовсім протилежним тому, яким наділив їх Тарас Шевченко.

Наприклад, є у поета вірш «Ой, крикнули сірії гуси» – про те, як вдова віддає рідного єдиного сина в Запорізьку Січ. Т. Шевченко ставиться до її вчинку з безсумнівним співчуттям. Перекладач підміняє Запоріжжя Миколаївською казармою і ніби так треба, пише у своєму перекладі: «И к царю на службу сына Отдала вдовица» [8, с. 102].

Тобто, змушує українську жінку добровільно віддавати рідного сина на двадцятип'ятирічну царську службу, змушує поета-революціонера оспівувати те, що найбільше ненавидів Т. Шевченко, докорінно змінює ідеологічне спрямування твору.

У перекладача М. Славінського таке навмисне обертання революційної поезії Т.Г. Шевченка набуває характеру відвертого знуцання. Славінський так переказує у своєму перекладі злу сатиру Т. Шевченка на царя Олександра II, що сатира зазвучала, ніби ода похвали. У сатирі звучить полеміка з лібералами шістдесятих років. Відомо, що негайно ж після воцаріння Олександра II ліберали змалювали нового царя мало не янголом, що не сьогодні-завтра зробить людей щасливими. Для викриття цих ліберальних ілюзій Т. Шевченко написав злу притчу про Нума Помпілія, який, за твердженням поета, хоч і уславився своєю благодушністю, але все життя тільки й думав про те, як би закувати свій народ у кайдани.

Навіть тоді, коли Помпілій з лагідною посмішкою прогулюється в ідилічному гаю, Т.Г. Шевченко знає, що в голові у нього ланцюги для його любих римлян. Ніхто з критиків навіть не запротестував проти цього свідомого спотворення ідеології Т. Шевченка, може тому, що подібні спотворення були в ту пору звичайними.

Часто говорять: перекладач не винен, він був підвладний цензурі. Але ж ніяка цензура не могла змусити його писати цю притчу навиворіт. Він міг зовсім не друкувати свого перекладу, він міг замінити заборонені рядки крапками, але перетворювати сатиру у дифірамб – це межа непристойності, зазначає К. Чуковський.

Чим же можна пояснити такі злісні спотворення шевченківських текстів, що стали стійкою тенденцією серед великої групи перекладачів його творів? Здавалося б, у перший час після їхньої публікації ці спотворення ніби не загрожували Т. Шевченку. На початку шістдесятих років, ледве він повернувся із заслання, його стали перекладати головним чином близькі йому за переконаннями люди, революціонери-демократи Михайло Михайлов, Микола Курочкін, петрашевець О. Плещеев.

Однодумці М. Чернишевського, вони могли б точніше за всіх інших перекладачів висловити у своїх роботах революційний дух оригіналу. Але М. Михайлов помер, а О. Плещеева і М. Курочкіна так придавила цензура, що посирила свою суворість після петербурзьких пожеж, що годі було і думати про переклади. Хоча революційна демократія Росії зустріла Т. Шевченка, який повернувся із заслання, захопленою і вдячною любов'ю, хоча М. Чернишевський і М. Добролюбов вітали його як соратника, хоча передова російська молодь того часу при його виступах влаштовувала йому такі овації, що одного разу, як каже А. Штакеншнейдер, він ледве не зомлів [92, с. 274]. Цей його міцний зв'язок із революційними колами шістдесятих років було перервано реакцією, що перейшла у наступ. У перше ж п'ятиріччя після його смерті вже майже нікого не залишилося з тих, хто цінував у ньому побратима у революційній боротьбі.

Утихомирення повсталих поляків, розправа влади з М. Чернишевським і М. Михайловим, диктатура М. Каткова, каракозівський постріл, білий терор Мурав'йова-Вішателя, розгром «Современніка» і «Русского слова» – усі ці події, що відбулися в перше ж п'ятиріччя після смерті Тараса Шевченка, аж

ніяк не сприяли впровадженню його революційної поезії у російську літературу тих часів.

Внаслідок цієї вимушеної німоти однодумців Т. Шевченка за переклади його «Кобзаря» взяли ворожі до його переконань люди, які не сприймали ні його заповітних революційних ідей, ні його новаторської, складної і сміливої естетики. І почалася фальсифікація спадщини Шевченка. Цій фальсифікації чимало сприяла, на жаль, цензура. Навіть у 1874 році вона не дозволила перекладачеві Н. Чмирьову відтворити рядок «Кобзаря», де говориться, що коса смерті не щадить і царів. Царів було наказано числити безсмертними, і замість цього рядка у книзі Чмирьова цензурою були проставлені крапки [84, с. 112].

Що ж говорити про «Заповіт», про «Кавказ», про «Сон», про поему «Царі», про усі революційні сатири і поеми Т. Шевченка? Потрібно було, щоб читач і не підозрював про існування цих поем. Цензура так вправно підтасовувала вірші «Кобзаря», що «Кобзар» на цілі півстоліття перетворився з книги великого гніву на сентиментальний пісенник про вишневі сади і чорнобрових красунь.

Втім, справа, звичайно, не тільки у цензурі. Чи не дико, що серед перекладачів був, наприклад, Всеволод Крестовський, войовничий монархіст, крайній правий? Був, як ми бачили, і націоналіст ліберального спрямування М.А. Славінський, кровно зацікавлений у тому, щоб по можливості приховати від читача інтернаціональні ідеї Т. Шевченка.

Були, звичайно, і перекладачі протилежного табору. Серед них ми повинні згадати демократа семидесятих років В. Пушкарьова, який вперто перекладав одне за іншим – ті з дозволених цензурою віршів Т. Шевченка, які були найбільш насичені ненавистю до тодішнього ладу: «Неофіти», «Варнак», «Мені однаково», «У бога за дверми». Але він не був майстром поетичної форми, кількість його перекладів була досить незначною

порівняно з кількістю перекладів хоча б Славинського, який при гучному схваленні критики переклав і проредагував сто дев'яносто п'ять віршів Т. Шевченка, тобто дев'ять десятих від усього «Кобзаря».

2.2. Переклади творів Т.Г. Шевченка у ХХ столітті

Робота над перекладами творів великого Кобзаря продовжилась і у ХХ столітті, адже твори залишалися актуальними й затребуваними. К. Чуковський у статті «Русские Кобзари» [59, с. 266] спробував систематизувати й виділити творчі проблеми у перекладі поезії Т. Шевченка російською мовою. Серед таких проблем дослідник називає щонайсуттєвіші:

1. Спотворення сенсу, як під тиском цензурних обмежень, так і через недостатнє розуміння оригіналу й появу зумовлених цим перекладацьких варіантів.

2. «Боротьба зі стилем Т Шевченка», на думку дослідника, чи не завжди несвідома, але внутрішньо мотивована тим, що «кожен перекладач так чи інакше відтворює в своєму перекладі себе, стиль своєї власної особистості». Цим пояснюються численні підміни шевченківської образності, ритмо-мелодики заздалегідь підготовленими штампами, нав'язування українському лірику «великоруської фразеології», спотворення фольклорної дикції і художнього стилю Т. Шевченка.

3. Словникові ляпи, спричинені недостатньою обізнанністю перекладачами української лексики, загалом мови, української історії, традицій народу, що знаходять широке відображення в поезії Т.Г. Шевченка. З цією проблемою тісно пов'язане й те, що К.І. Чуковський у запропонованій ним класифікації визначає як «особливі труднощі, які виникають нерідко від зайвої довіри перекладачів до уявлюваної близькості, схожості української та російської мов». Деякі з таких ляпів здатні не тільки розсмішити читача, але й звести нанівець його довіру до перекладів.

4. Спотворення мелодики, що знаходить вияв у насильстві перекладачів над ритмікою поетичних творів Т.Шевченка, в їхній нездатності відтворити іншою мовою вишукані, часто засновані на фольклорних інтонаціях, ритмо-

мелодійні ходи, унікальний звукопис шевченківської поезії. Все це позначалося й на відтворенні самого змісту поезій Т. Шевченка.

Аналізуючи названі проблеми, К. Чуковський наводить цілу колекцію наочних прикладів спотворень перекладу і пов'язаного з цим очевидного літературного браку, неякісних і невибагливих текстів, які, на жаль, протягом десятиліть, переходячи із одного видання у видання російського «Кобзаря» в інше, не зовсім адекватно передають іншомовному читачеві творчість геніального українського поета. Правда, таку критику дослідник вибірково адресував майже виключно дореволюційним перекладачам – судячи з наведених прикладів, наведеними помилками і спотвореннями грішили М. Гербель, М. Берг, В. Білоусов, М. Чмирьов, М. Славінський, Ф. Сологуб та інші представники, так би мовити, «старорежимної» школи перекладу [59, с. 267].

Видається, що ця упередженість, особливий акцент на недоліках і упущеннях перекладачів поезії Т. Шевченка дореволюційного періоду не дозволили дослідникові дати повною мірою справедливу й коректну оцінку виконаної ними величезної й небезуспішної роботи в справі донесення до російського читача поезії великого Кобзаря. Також не варто упускати і того, що в дев'ятнадцятому столітті перекладачі Тараса Шевченка були, по суті, й першовідкривачами для росіян нового стрімко сформованого материка української літератури. Такий важливий аспект у дослідженні Корнія Чуковського майже не простежується, що, втім, і зрозуміло, враховуючи цілком локальні тематичні рамки творчості письменника.

І все ж дуже цікаво було б подивитися на продовження розпочатого К. Чуковським критичного аналізу також і відносно перекладацького досвіду того покоління радянських інтерпретаторів поезії Тараса Шевченка російською мовою, які вже тоді сміливо заявили про себе. «У зв'язку з ювілеєм поета в 1939 р., – пише К. Чуковський, – всі кращі поети Росії стали величезним і дружним своїм колективом готувати новий переклад «Кобзаря»

[59, с. 311]. «З'явилося навіть неофіційне змагання між перекладачами: деякі вірші Т. Шевченка перекладали одночасно два, три, або чотири рази...» [59, с. 311].

Однак, хоча дослідження і містить розділ «Радянський стиль перекладів Т. Шевченка» [59, с. 302], в ньому автор, цілком у дусі тодішніх ідеологічних настанов, і знову – для ідеологічно затребуваного вигляду – розбираючи недоліки дожовтневих перекладів М. Славінського, підкреслює, що першою особливістю тих, радянських перекладів «Кобзаря» є саме те, що в них з усією силою розкрито «революційний зміст поезії Шевченка». До того ж нібито «в них вже немає і в помині тих вільних і невільних пом'якшень, підтасовок та вигадок, які фальсифікували образ Шевченка» [59, с. 311].

Ця дуже загальна й характерна за стилем, наче списана з постанови ЦК ВКП (б), характеристика літературних досягнень радянських перекладачів, як тоді було прийнято, й затверджених агітпропом та Держлітом, напевно, й не передбачала детального аналізу, критичної оцінки проведеної роботи. Замість цього дізнаємося, що, на відміну від «старорежимних», російські радянські перекладачі В. Державін, Г. Петніков, Єл. Благініна, В. Інбер, О. Твардовський, М. Асєєв, П. Семинін та інші зробили свою роботу можливо не «з бездоганною точністю», але «у повній відповідності до оригіналу», а «подібність перекладів щодо ритму – вражаюча», і «сам голос цих пісень – український», а «дорогоцінна риса таких перекладів в тому, що в них не окремі рядки, а вся сукупність рядків подає щонайточніше відтворення оригіналу» [59, с. 170].

І може, згадавши про почуття міри, автор наприкінці розділу про радянські російські переклади поезії Т. Шевченка додає: «Було б ганебною алілуйщиною суцільне захвалювання нинішніх майстрів перекладу. Надзвичайно далека ... думка, ніби всі нові переклади – відмінні, а всі старі

погані. На жаль, можемо вказати десятки промахів, допущених віршетворцями нашого часу при перекладі Т. Шевченка...» [59, с. 312].

Утім, наскільки нам відомо, до цієї важливої і незакінченої теми, в перший раз розкритої письменником у 1939 р., саме тоді в Києві (тези статті були проголошені на ювілейному шевченківському пленумі Спілки радянських письменників), К. Чуковський більше не повертався. Як зазначив відомий сучасний дослідник В. Крикуненко [30], можливо тому його «Русские «Кобзари» [61, с. 102], які досі тішать читачів шевченкознавчою проникливістю, влучністю спостережень, так і залишають відчуття якоїсь незавершеності. І справді, коли у них міститься доволі предметний аналіз російських перекладів поезії Т. Шевченка у дев'ятнадцятому – на початку двадцятого століття, але чому без належної критичної думки залишається зроблена робота перекладачів радянського періоду? Періоду, який сьогодні вже відійшов в історію.

Хоча створений у той час російський «Кобзар», який багато разів був перевиданий за радянських часів, більше ніж 70 років залишався єдиною доступною масовому російськомовному читачеві перекладною версією головної книги Тараса Шевченка, яку називали Біблією українського народу.

За довгий час змінилося багато поколінь читачів. І кожне з поколінь могло б пред'являти до цих перекладів свої вимоги, співзвучні вимогам і поглядам нової епохи. І тут без критичних поглядів та досвіду попередників не обійтися. Тож, використовуючи методологію і схеми, запропоновані самим К. Чуковським, розглянемо на окремих прикладах проблемні моменти в роботі радянських перекладачів, які побудували новий, більшою мірою, канонічний, саме такий, що максимально б відповідав специфічним ідейно-політичним вимогам радянської епохи, російськомовний «Кобзар» [47].

«Причинна» Т. Шевченка у перекладі М. Ісаковського – «Порченая»: «Иди скорей вечерять к нам: Лежит казак в пещере там, Он в пещере на песке И с колечком на руке» [40].

Зрозуміло, що, намагаючись хоч віддалено відтворити звукописні особливості оригіналу, а саме – неповторну шевченківську риму – ассонанс «вечеряти – в очереті», перекладач не знайшов нічого кращого, ніж відправити знайденого русалками козака в «печери». Хоча, як бачимо з оригінального тексту Т. Шевченка, ні печер, ні гротів у місцях, де жили рівнинні дніпровські Русалочки, не помічено. І «очерет» у перекладі на російську – звісно ніяка не «печера», адже українське слово «печера» й містить у собі морфему «-чер-», співзвучну російській у слові «пещера». Й таке уподібнення, напевне, привернуло увагу довірливого й упевненого у собі перекладача, і як бачимо, він надалі дуже вільно перекладає з оригіналу: українська «осока» – до речі, відома кожному російськомовному «осока», так само легко як і очерет – в печеру, перетворюється під пером славнозвісного радянського поета-пісняка в «песок».

У цьому ж вірші «Порченая» М. Ісаковський змушує «зозулю з дуба» «вторити» жайворонкові, що було б можливо для залітного папуги, але напевне не під силу нашій пересічній зозулі. Бо «вторить» (кому?, чому?) за В. Далем, буквально – «повторювати щось услід за кимось, відгукуватися тими ж словами, звуками». Уявімо тільки: зозуля повторює трелі жайворонка. Зрозуміло, в оригіналі Т. Шевченка подібне природне диво не змальовується. Ось, на відміну від перекладу твору, як і в самій природі, все діється цілком звичайно, і також пісенно-поетично: «Защебетав жайворонок, Угору летючи; Закувала та зозуленька, На дубу сидячи» [78].

Ці цілком витримані у фольклорній стилістиці рядки-паралелі не тільки просто читаються, але і співаються. Подивімося, чи можливо так само легко заспівати куплети, запропоновані у своєму незвичному перекладі знаним

поетом-піснярем М. Ісаковським: «Поднялся над полем с песней Жаворонок ранний, А ему кукушка с дуба Вторит кукованьем» [49].

І справа тут, як бачимо, не тільки в порушенні заснованої на народній поезії ритму та мелодики оригіналу, та і в непоміченій ані перекладачем, ані редактором пародійності вищезгаданої «зозулі з дуба».

У перекладеній М. Ісаковським поемі «Катерина» спостерігаємо підміни ситуаційно мотивованої експресивної емоційно забарвленої й точної шевченківської образності не динамічними декларативними висловами наприклад цього: «Коли б знала, что случится, Лучше б утопила... Не увидела б ты горя, Не была б несчастной...» [69].

У подібних фразах, гідних рівня хіба що посереднього прозового тексту, перекладач намагається відтворити наповнений трагізму монолог матері Катерини, адресований дочці, яка не зберегла, в її материнських очах, дівочу честь, зганьбила свій рід та батьків.

Так виглядає ця частина в оригіналі: «Якби знала, до схід сонця Була б утопила... Здалася тоді б ти гадині, Тепер – москалеві» [85].

Видно, що відмінності цих фрагментів й відносно до рівня пафосу, й напруженості драматизму, наповненості соціально-побутовою реальністю – разючі.

Для читачів, які ознайомлені з українським оригіналом, спостережені в перекладі відхилення, зміщення акцентів автора можливо здадуться й впливом цензури, хоча в цьому випадку не виключаємо й ініціативної перекладацької кон'юнктурності, довільного «згладжування» оригіналу. Та, втім, за свідченням численних прикладів, можна цілком спокійно співіснувати і з елементарною недбалістю перекладачів [30].

Справді: «Не увидела б ты горя...» – так М. Ісаковський міг би висловитися про кого завгодно, тому що героїні поеми Катерини такі слова

ніяк не стосуються: у Т. Шевченка матір, відповідно до фольклорної поетичної традиції, говорить про те, що утоплена нею донька дісталася б міфологічному річковому чудовиську «гадині», а не «москалеві», який збезчестив дівчину та весь її рід. Зрозуміло, що, нівелюючи гострі для перекладача кути шевченківського твору, перекладач або редактор руйнує глибинний архетипний зміст такого епізоду, нівелює стилістику оригіналу і підмінює його типовою літературщиною. Ніби від «гадини» подалі.

Ознаки поверхневого читання тексту оригіналу, яке межує із руйнуванням його ідеї, знаходимо і в фрагменті перекладу голосінь Катерини над гіркою долею рідного сина-сироти: «Где ж один ты заночуешь, Коль меня не станет? На дворе, в собачей будке, С собаками вместе! Злы собаки – кусают, Да не обесчестят. Над тобой они не станут Злобно насмехаться»[75].

Порівняємо з оригіналом Т. Шевченка: «Де ж ти будеш ночувати, Як мене не стане? З собаками, мій синочку, Кохайся надворі! Собаки злі, кусають, Та не заговорять, Не розкажуть, сміючися... З псами їсти й пити...» [70].

Зрозуміло, що авторів, точніше, вбитій лихом героїні поеми, і в думках не могло бути більш жорстокої й принизливої, неприйнятної для народної етики, того, що маленький Івась насправді ж ночував «у собачій будці, з собаками разом...». Зітканий з трагізму і співчуття вираз: «З собаками, мій синочку, кохайся надворі...», у якому «кохайся» означає «рости, виховуйся» – це напевно соціально оціночне, а не, буквально, зоологічно-видове посилення на середовище.

І в оригіналі напівметафоричне – «з собаками» – зовсім не рівняється за змістом тому, що бачимо в буквально-натуралістичному й брутальному потрактуванні перекладача – «в собачьей будке». До речі, логіка оригіналу повстає проти такої довільної інтерпретації: Немає і не було в оригіналі

двозначної похвали «собакам», які «...не обесчестят». Звісно зрозуміло, що у Т. Шевченка: «Собаки злі, покусають, Та не заговорять, Не розкажуть, сміючися... З псами їсти й пити...» [70].

Це фантазмагоричний образ цілком справжнього соціального сирітства, а не «перекинутий в майбутнє» варіант екзотичної історії про людську дитину Тарзана або Мауглі, які опинилися в звірячій зграї.

Так змінена у перекладі «собача будка», подібна до магічної обскурової камери, зміщує авторські думки та образи, відводячи їх, а також довірливих читачів, від реальності оригінального твору.

Розглянемо ситуацію з перекладами у радянський період – «Кобзар» 1954 року [66, с. 53], у якому надрукований вірш у перекладі А. Суркова.

Незвично, та навіть при поверхневому прочитанні досить просто помітно, що вплив цензури, головним чином, відображається у роботі перекладачів та редакторів. Очевидним стає той факт, що переклад майже зовсім втрачає трагічний лейтмотив оригіналу, помічений царським цензором в перекладеному образі могили. Слід завважити, що Т. Шевченко у своєму вірші тричі вживає таке наділене важливими семантичними навантаженнями слово, а у радянському перекладі бачимо виключно слова-синоніми.

Хоча і російське слово «могила» [48, с. 212], яке означає також «насип на місці поховання» за С. В. Ожеговим, було б цілком доречним і адекватним у перекладі. Така послідовна підміна «могили» «курганом» спотворює зміст оригінального твору. Адже в контексті перекладу «и те курганы...», і «курганы-горы...», і «курган высокий...» виступають вже не стільки у ролі сакральних символів козацької слави та пам'яті, у творі Т. Шевченка: «могили, що на Україні», «...і могили-гори», «зростала могила...», а скоріше лише як рельєфні ознаки середовища.

Примітно, що в ліричній кульмінації вірша перекладач і зовсім перевершив сам себе. І мова йде не тільки про додавання Т. Шевченкові гіперболи «курганы-горы». В оригіналі: «...А тим часом Виросла могила, А над нею орел чорний Сторожем літає...»

Автор перекладу взагалі пропонує нісенітницю: «И курган высокий вырос, Пока отдыхала. И над нею орел черный Сторожем летает...» [66, с. 58].

Зрозуміло, що у Т. Шевченка орел, подібний до образу з народних пісень, літає над могилою. У А. Суркова – також «над нею», та йдеться вже про «нього» – курган. Саме ж слово «могила» в цьому перекладі зовсім відсутнє, очевидно ж, у контексті такого знакового твору Т. Шевченка уживана лексема і пов'язані з нею асоціації, мабуть, ніяк не підходили до загального пафосу визначного 1954 року – 300-річчя пам'ятного «Возз'єднання...». «Она» маємо, ще один собі, великодержавно-інтернаціоналістський евфемізм – це «казацкая воля», що, в неточному потрактуванні перекладача, «красувалася», а потім «прилягла: втомилася», і «прилягла», як трактував іще проникливий цензор царських часів, і як буквально трактує перекладач, саме в не названу перекладачами та редакторами «могилу», над якою, бачимо, «курган высокий вырос».

Цікаво, що це послідовне домінування синоніму-евфемізму «курган», що зовсім витіснило з тексту даного перекладу питоме шевченківське «могила», нічим не окреслило себе в попередньому виданні російського «Кобзаря» [72]. Наприклад, частина опублікованого тут перекладу того ж вірша в перекладі О. Суркова виглядає таким чином: «...Засевала трупом поле Воля, опочила, Отдыхает. И над нею Выросла могила. И над нею орел черный Сторожем летает...» [72].

Можна погодитися, що саме раніша редакція виглядала набагато ближчою до змісту оригінального твору. Та бачимо знову ювілейне видання,

але вже з нагоди 150-річчя від дня народження великого Кобзаря «Т.Г. Шевченко. Стихотворения и поэмы» [89]. Й не перший раз перед читачами – «парадний» варіант перекладу О. Суркова також 1954 року, де ми читаємо «и те курганы», «и курганы-горы», «и курган высокий вырос», і, на противагу оригіналу, – жодної «могили».

Розглянемо цей ж таки переклад А. Суркова у виданні «Избранных сочинений» Т. Шевченка, який був надрукований у московському видавництві «Художественная литература» 1987 року. Порівняймо: «Там родилась, красовалась Казацкая воля; Там татарами и шляхтой Засевала поле. Засевала трупом поле Воля опочила, Отдыхает... Ее давно Приняла могила. И над нею орел черный Сторожем летает...»

Видається, що усе знайоме. Але так тільки здається при поверхневому читанні. Хіба ж так в оригіналі Т.Г. Шевченка? Прочитаймо знову рядки оригіналу: «Там родилась, гарцювала Козацькая воля; Там шляхтою, татарами Засівала поле, Засівала трупом поле, Поки не остило... Лягла спочить... А тим часом Виросла могила...» [67].

Подивімося, воля «гарцювала», а не «красувалася», і «лягла спочить» – спить воля; в могилі ж упокоїлися загиблі у боротьбі за неї, а не сама «козацькая воля». Маємо вислів-вирок, що невдало змінений у перекладі: «ее давно приняла могила» – ніщо інше як недбале перекручення святої ідеї Т. Шевченка.

До подібних змін оригіналу й усіякого переосмислення «Кобзаря» охоче вдавалися царські цензори. Не відмовлялися робити те ж саме, але іншими засобами, частіше крадькома, і радянські спадкоємці їхнього ремесла. Одним лише прикладом, хоча їх можна наводити немало, можливо розглянути, як, нерідко в залежності від ідеологічних постанов, політичної кон'юнктури (сталінщина, «оттепель» і «перестройка») проявлялась неузгодженість перекладів з оригіналом Т. Шевченка.

І навіть в останній радянській «удосконаленій» редакції знаходимо не стільки дух та ідеї Т. Шевченка, скільки рескрипт-цитату відомого цензора О. Тройницького: «...Воля опочила, Отдыхает... Ее давно Приняла могила». Саме так, до речі, вже після смерті перекладача, і, очевидно, з волі московських редакторів, з'явилося в російському тексті слово «могила» – до оспіваної Т. Шевченком української «козацької волі». І переклад, який нібито став ближчим до «букви», за своїм стилем, як бачимо, виявився зовсім чужим і далеким від оригіналу. Замість співтворчості, співпереживання, поєднання з шевченківським оригіналом – свавільні підміни ідей спостерігаємо і в інших поезіях Т. Шевченка, що перекладалися на російську мову у період радянського тоталітаризму.

Головним чином це відноситься до творів, у яких було порушено болючі питання національної історії, що стали причиною особливої настороженості не тільки в самодержавних цензорів, а й в уважних товаришів з радянського Головліту, охранияльськи спрямованих редакторів, а інколи і у самих перекладачів, які інколи й страхували себе на випадок, як би чого не сталося.

Таким чином царська цензура швидко прибрала з послання «До Основ'яненка» такі слова: «Не вернуться сподівані, Не вернется воля, Не вернуться запорожці, Не встануть гетьмани...», через те М. Гербель, зрозуміло, і не міг додати цей плач-заклинання до тексту перекладу. У радянському перекладному виданні «Кобзаря» 1954 р. [59] ці слова висвітлені у такому зовсім переінакшеному вигляді: «Не дождемся долгожданных, Не дождемся воли, Схоронили казачество Седые курганы».

Дуже помітно, що перекладач В. Державін зміщує пріоритети, підміняє ідеї, закладені автором у рядках оригіналу. Якщо в тексті Т. Шевченка чується лише повне суму відлуння на заклик до героїв української історії: «Верніться!»..., то в перекладі виникає похоронний настрій: «Поховали козацтво...».

Про «гетьманів» у російському перекладі – і зовсім нема ні слова. Воно, втім, і зрозуміло, якщо знову пригадаємо, що тоді, у 1954 році «народ і партія» відзначали 300-річчя возз'єднання України з Росією, і «гетьмани» – звісно ж, були небажаними; український гетьман міг бути тільки один, той, який, як указано в партійних Тезах, вказав булавою єдино вірний напрям. Який уже тут плуралізм.

І залишається тільки здогадуватися: Головліт підказував, перекладач так перестарався, або це редактори партійну гнули лінію. І це тому, що редакторами того святкового видання поезії Т. Шевченка у перекладі на російську мову, де на титульній сторінці вказана А. Дейч, М. Рильський і М. Ушаков, котрих важко запідозрити в якій-небудь угоді з фальсифікаторами стилю і смислу «Кобзаря».

Біда ж, в тому, що і наступні численні випуски російських «Кобзарів» рясніють зміненнями сенсу, словниковими ляпсусами, і просто вилученнями деяких творів, віршів «Чигрине, Чигрине...», «Якби то ти, Богдане п'яний...», поеми «Великий льох», нерідко виконували таку ж роль, що і відверті цензурні правки у перекладах часів самодержав'я.

При цьому наведемо приклади, коли дореволюційні переклади, які постраждали від тяжкого тиску царської цензури, вигідно відрізнялися за ступенем їхньої ідейно-художньої відповідності оригіналу Т. Шевченка від деяких текстів, перекладених у радянські часи.

Так, у своєму перекладі послання «До Основ'яненка» Микола Гербель сміливо протистояв цензурі й, усупереч її забороні в українському тексті бачимо рядки: «А до того – Московщина, Кругом чужі люде...» [75].

Все ж наполіг на збереженні частини важливої для цілісності оригіналу, відтворивши зміст твору у своєму варіанті перекладу.

Із належною пильністю, слід уважати, підкреслив шевченківські рядки з «Московщиною» і червоний олівець радянської головліт-редактури. Розглянемо вихід, що обрав перекладач В. Державін. Український поет у потрактуванні московського майстра слова вимовляє те, через що перекладача за часів вождя всіх народів могли просто відправити туди, «де Макар телят не пас»: «А к тому же здесь мне люди Враждебны и чужды» [20].

В результаті, маємо некоректну підміну смислів. Замість ліричної і дещо флегматичної констатації обставин перебування поета на чужині: «А до того – Московщина, Кругом чужі люде», що, зрештою, нікого не ображає, а лише свідчить про дискомфорт людини на чужині. У перекладі бачимо абсолютно неадекватну і, в голослівності своїй, по суті, ксенофобську інтерпретацію тексту оригіналу.

І дивно, що саме в цій редакції переклад даного вірша, починаючи з 1947 р., друкується в московських виданнях «Кобзаря» і «Вибраних творів» Т. Шевченка до кінця 1980-х рр.

Ситуацію з данним казусом трохи пом'якшує те, що в ленінградському виданні «Стихотворения и поэмы» Т. Г. Шевченка», яке вишло у світ у серії «Мала бібліотека поета» (Ленінград, 1964р.), з'явився переклад Миколи Брауна послання «До Основ'яненка», який у відтворенні проблематичних шевченківських рядків з «Московщиною» не міг підібрати нічого кращого ніж, по суті, трохи перефразований столітньої давності переклад Миколи Гербея: «А к тому же – не родные, Все чужие люди...» [72].

І на тому все: образлива для Т. Шевченка державінська версія «враждебных и чуждых» так і не стала монопольним канонічним варіантом в «русских «Кобзарях» [59].

Як переконуємося на великій кількості прикладів із цензурної історії шевченківських публікацій, не тільки царські цензори, але й радянські їхні наступники з «Кобзарем» намагалися бути насторожі. Хоча, як показує час, це гіпертрофоване пильністю сприйняття «Кобзаря» насправді руйнувало підвалини великодержавні, споруджені на насиллі та брехні [59].

І знову, читаючи по-своєму чудову й унікальну працю К. І. Чуковського «Русские «Кобзари» [59, с. 269] (На путях к современному стилю)», знову з'являється думка: а чи не погрішив надмірною компліментарністю відомий автор, який майже без застороги вбачв в нових перекладах на російську мову, для радянського видання «Кобзаря» 1939 р. важливе досягнення, з претензією майже на канонічність [92].

Таким чином, серед тих перекладів є непоодинокі варіанти перекладацького мистецтва, які були відзначені академіком М.Т. Рильським.

Випробування часом показує, що, на жаль, не у всіх випадках і не всім радянським перекладачам вдавалося відтворити зміст і форму текстів Т. Шевченка, змінених раніше царською цензурою і не обійдених надмірною увагою, помноженою на горезвісний партійний та класовий вплив радянських редакторів і видавців. Тож твердження К. І. Чуковського з приводу того, що у перекладах радянського періоду «вже немає і в помині тих вільних і невольних пом'якшень, підтасовок і вигадок, які фальсифікували образ Шевченка» [59, с. 311], звісно ж, потребує уточнень.

Віра Клавдіївна Звягінцева переклала понад двадцять поезій Шевченка – «Немає гірше, як в неволі», «По улиці вітер віє», «Ой стрічечка до стрічечки», «Ой виострю товариша», «Дівча любе, чорнобриве» та ін. Роботи В. Звягінцевої вирізняються високою якістю, збереженням стилю та ідеології оригіналів Т. Шевченка [61].

У свою чергу, Микола Ушаков також захоплювався творчістю Шевченка, він був одним із чисельних російських поетів, які у 1930-ті рр.

почали активно перекладати твори Т. Шевченка на російську мову. Шевченкові переклади М. Ушакова відрізнялися високим художнім рівнем. В архіві поета, який працював разом з Максимом Рильським над російським «Кобзарем», збереглися численні правки Рильського в текстах перекладів. Вони розкривають творчу лабораторію обох митців, як поетів та редакторів, глибоке проникнення в Шевченкове слово, розуміння його найтонших нюансів. Микола Ушаков, починаючи з 1938 року, переклав понад 40 творів Шевченка, і зокрема «Заповіт» (1963 р.).

Про тісну співпрацю М. Рильського й М. Ушакова (яких пов'язувала тепла й тісна дружба) у роботі над російським «Кобзарем», свідчать листи з їхньої переписки 1938-39 років. В одному з таких листів М. Т. Рильський писав: «Мне предложено взять общую редакцию. Вам – стилистическую редакцию русских текстов. За новую строку, написанную редактором взамен неудачной строки переводчика, уплачивается как за перевод. Мудро и приятно» [6, с. 216]. Микола Ушаков у декількох своїх листах, адресованих Максиму Рильському, теж висловлює свою вдячність за стилістичні коментарі стосовно перекладів віршів Т. Шевченка, які зроблені Ушаковим («Єретик», «Не гріє сонце на чужині», «У тієї Катерини»), й іншими російськими радянськими письменниками. З пізнішого листування між М. Рильським та М. Ушаковим у період після виходу російського «Кобзаря» (1940-і рр.) можемо спостерігати, що М. Т. Рильський і надалі проявляв значне зацікавлення перекладами творів Т. Шевченка та їхнім виданням; це питання багаторазово обговорювалось у листуванні.

Діапазон робіт М. Рильського над шевченківською темою у 40-50-ті роки доволі великий. Це й академічне, ґрунтовне її освоєння, це «Новое издание «Кобзаря», і новаторські дослідження «Пушкін і Шевченко», «Шевченко і Гоголь», опубліковані в республіканських і в союзних виданнях, й актуальні статті до 90-річчя з дня смерті Кобзаря: «Шевченко и современность», «Шевченко с нами». Також рецензії і відгуки в пресі на

«Вибрані твори» Т. Шевченка у перекладі на польську мову, на постановку балету К. Данькевича «Лілея» за баладою Т. Шевченка в Київському театрі опери і балету [94]. Максим Рильський та Микола Ушаков були редакторами видання 5-ти томів зібрання творів Т.Г. Шевченка на російській мові, який був виданий у Москві в 1948-49 рр. В контексті даної роботи слід взяти до уваги цікаву теоретичну розвідку М. Ушакова «О переводе шевченковского стиха размером подлинника», про яку пізніше схвально відгукується М. Рильський у своїй статті «Шевченко – поет-новатор». Погодившись із М. Ушаковим, М. Т. Рильський відмічав, що точність перекладів не може обмежуватися тільки єдиним словником чи ритмом, в них має зберегтися народна мовна текучість шевченківських пісень [43].

На сьогоднішній день можемо дійти до висновків, що у листуванні М.Т. Рильського й М.М. Ушакова проблематика перекладів та редагувань «Кобзаря» російською мовою посіла головне місце.

Дослідження цього листування дає можливість краще осмислити глибину творчої індивідуальності і творчої співпраці двох митців, зрозуміти велике значення останньої у спільній роботі над великою працею, як російський «Кобзар», зануритися у творчу і літературознавчу атмосферу того часу та ще глибше осягнути питання перекладу творів Т.Г.Шевченка на російську мову.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проведений аналіз перекладів творів Т. Г. Шевченка на російську мову. Розкриті питання значного впливу цензури на переклади за часів царизму та у радянський період. Також у данному розділі наведені приклади актуальності поезії Т. Шевченка.

У розділі поданий аналіз перекладів «Кобзаря» Т. Шевченка російськомовними перекладачами та критичні аналізи, які здійснили знані перекладознавці, критики К. Чуковський та В. Крикуненко.

Мабуть, сьогодні не слід пояснювати важливість поширення шевченківського слова у перекладах іншими мовами, зокрема, й російською. Адже розуміння України, її душі навряд чи можливе без того золотого ключа, що ним є поезія Тараса Шевченка. Загальнолюдське значення має поезія Великого Кобзаря. Як кожний геній, Т. Шевченко збагатив духовний баланс усього людства, світ його ідей і почуттів, зробивши надбанням багатьох народів те, що пережив народ український і чого він досягнув у духовному світі.

РОЗДІЛ 3.

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА ПРО ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА

3.1. М.Ф. Рильський про переклади творів Т.Г. Шевченка

Максим Рильський художньо узагальнив у своїй прекрасній промові на ювілеї Т.Г. Шевченка 1939 року все, що було зроблено філологами в цій області. Він провів аналіз творів Т. Шевченка не лише на ідейно-тематичному рівні, а й на рівні поетичному, що повинні брати до уваги перекладачі творів геніального воєта. М. Рильській вказав, що віршована спадщина Т. Шевченка ділиться на дві основні групи. Перша група – це вірші по системі 8 складів, 6 складів, із загальною хорейною тенденцією, але з дуже вільним розміщенням наголосів; і друга група – це 11 – 12-тискладовий вірш, колядковий із загальною амфібрахічною тенденцією, але теж із вельми вільним розташуванням наголосів по обидва боки обов'язкової цезури.

Як приклад першого, Максим Рильський наводить вірші: «В таку добу під горою Біля того гаю...» [44].

Згадані М. Рильським два розміри, довгий і короткий, у Т. Шевченка зустрічаються не в різних віршах, а, зазвичай, чергуються в одному і тому ж вірші, в одних і тих же поемах. Можна з упевненістю сказати, що від класичної школи О. Пушкіна і від пізніших російських і українських поетів Т. Шевченка різко відрізняє саме нелюбов до витриманої строфіки і постійний прийом чергування довгого і короткого розмірів в одному і тому ж вірші.

Звідки йде цей прийом і чи немає йому якихось аналогій у світовій поезії? Дослідник вважає, що аналогії є, вони оточують нас мало не на кожному кроці. Діалектика народної пісні – «запівки» і «хор»; один заспіває, всі підхоплюють; або один поет сумує, а потім з усіма пускається в танок, – ця діалектика в книжковій поезії витіснялася і все більш вимагає уваги до

себе, вийшли з колективу голосів, заспівувачі «соло» поета, носія своєї індивідуальності. Але народній поезії таке самодостатнє соло глибоко чуже і до сих пір. Не тільки в піснях, така ж подвійна ритміка зустрічається і в самих танцях. Ця діалектика народного ритму йде з найдавніших часів.

Максим Рильський – неповторний перекладач і знаний теоретик перекладацької справи. Упродовж свого життя він перекладав на українську мову більше ніж двісті тисяч поетичних рядків. Крім цього, перекладав повісті, романи, п'єси. М. Рильський написав наукові праці «Проблеми художнього перекладу», «Художній переклад з однієї слов'янської мови на іншу», «Пушкін українською мовою» і багато інших. Переклади були важливою політичною і культурною справою для М. Рильського, знаряддям спілкування між народами, знаряддям поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддям зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості.

М. Рильський працював над перекладами з 20-х років минулого століття до останніх місяців життя. До його праць належать понад 50 книг перекладів творів, а список поетів різних часів і країн, до творчості котрих він звертався, значний. Максим Рильський не відносив переклад до виключно лінгвістичної проблеми і полемізував з цієї теми з О. Федоровим, та тоді ж підкреслював необхідність звертати увагу на фонетичні, лексичні, синтаксичні особливості мови оригіналу: «Фонетичні особливості вірша, звукопис, алітерації тощо, а також характер римування треба в перекладі по змозі віддавати – без насильства над рідною мовою» [42, с. 216].

М. Рильський вважав проблему перекладів – у першу чергу «мистецькою», «творчою», тому для окреслення «якісного» перекладу він обирав поняття «вірний», «вірність» оригіналові. Трохи старомодне, на думку М. Рильського визначення, але воно точно передає сутність справи, адже мова йде про «естетичну рівноцінність» оригіналу і його іншомовної

інтерпретації; М. Рильський надає йому перевагу над іноземним терміном «адекватність».

Перекладацький стиль М. Рильського, ставлення до перекладу як до творчості, в процесі якої інтерпретатор пропускає твір крізь себе і наповнює своїм естетичним єством, відповідає деяким аспектам сучасної теорії егоцентричного перекладу. В цьому типі перекладу дуже виразна індивідуальність читачів, а головною частиною є «створення за допомогою художніх прийомів, напрацьованих перекладачем, емоційного поля, здатного посилити чи відтворити в перекладі поетичну думку оригіналу» [42, с. 216]. Саме таке явище «відтворює суто національні особливості літературної епохи, ситуації, які так чи інакше торкаються творчого життя особистості. Тоді і вибір твору, і метод перекладу зберігатимуть ознаки його таланту, естетичних смаків, манери мислення, того, що складає його стиль» [42, с. 216].

М. Рильський досить скептично ставився до можливості абсолютно еквілінарного та еквіритмічного перекладу: польську силабіку, наприклад, можна в принципі передати силабікою українською, але такий переклад звучатиме архаїчно; це ж стосується і силабічного вірша Т.Г. Шевченка, який іде від народнопісенної традиції. Переклад є фактом іншої літератури, іншої мовної системи і мусить рахуватися з її законами.

Про творчість Тараса Шевченка існує величезна література. Однак, невелика книга Максима Рильського «Поезія Тараса Шевченка» представляє особливий інтерес. Тут поет написав про поета, причому поет, який, за власним твердженням, «безмірно зобов'язаний Тарасу Шевченку».

Аналіз художньої майстерності – найбільш уразливе місце в книгах про письменників. Тим часом Максим Рильський зумів проникливо і ясно розповісти читачеві про особливості творчості Т. Шевченка. Перш за все він вносить уточнення в традиційне визначення народності форми його творів.

Відкидаючи існуючу серед деяких літературознавців точку зору, ніби Т. Шевченко – народний поет в сенсі стилю і віршованої техніки, близьких до фольклору, він справедливо стверджує, що Т. Шевченко – поет народний в тому сенсі, в якому ми говоримо це про О. Пушкіна, про А. Міцкевича, про Ш. Петєфі. Тут поняття «народний» зближується з поняттям «національний» і «великий». Часто використовуючи в своїх творах готові фольклорні чи народно-розмовні формули і звороти, Т. Шевченко, як підкреслює М. Рильський, завжди підпорядковує їх своєю гостро своєрідною і неповторною манерою, мелодикою, своєю ритмікою, своїм світоглядом.

Діяльність М. Рильського в галузі художнього перекладу – не епізод у його поетичній творчості, а великий подвиг поета і громадянина.

Максим Тадейович зробив великий внесок у популяризацію поезії Т.Г. Шевченка в інших республіках, зокрема, брав активну участь у підготовці її перекладів на російську мову. У його перекладознавчих працях розглянуті деякі російськомовні інтерпретації творів Кобзаря. Так, у «Проблемах художнього перекладу» порівняно переклади М. Асєєва «Гамалія» і П. Антокольського «Відьма» 1939-го і 1949 років, відзначено покращення майстерності перекладачів.

М. Рильський багато разів обстоював тезу щодо збереження творчої домінанти, основної риси, ідеї та духу оригіналу, прискіпливо стежив за тим, аби домінанта поезії Т.Г. Шевченка не була змінена або видалена у перекладах. Також М. Рильський написав вступну частину до збірки «Тарас Шевченко. Кобзарь. Стихотворения и поэмы» [44].

Цікавий матеріал можна знайти в листуванні М. Рильського, у якому багато написано про «шевченківські клопоти». З приводу підготовки й редагування перекладів М.Т. Рильського спілкувався з О. Дейчем, Б. Тургановим, М. Ушаковим, О. Твардовським, М. Тихоновим, іншими російськими літераторами, з видавництвами та редакторами. Усвідомлюючи

складність роботи над текстами Т. Шевченка, він дбав про якість перекладів, достовірність передачі реалій національного життя.

«Заколдованная вещь – это «Заповіт» – читаємо в листі до О. Дейча від 27 березня 1964 р. – Кстати, в нескольких печатных органах я читал горячее высказывание о Т. Шевченко нашего друга Прокофьева. В нем он, между прочим, говорит, что никому еще не удалось удовлетворительно перевести «Заповіт»» [10, с. 121]. У листі до М. Ушакова (січень 1948 р.) М. Рильський дає поради і щодо перекладів деяких фразеологізмів, географічних назв. М. Ушаков просив письменника звернути увагу на деякі примітки до III тому російськомовного видання творів Т. Шевченка. Розглянемо, наприклад, зауваження М. Рильського з цього листа: «б. Сердечная Оксана – нужно пояснить, что слово «сердечная» (сердешна) обозначает здесь – «несчастливая...» [10, с. 273].

О. Твардовському в 1952 році М. Рильський писав, як зазвичай з тактовністю і переконливістю: «Готовя к новому изданию «Кобзарь» и пятитомник Т. Шевченко, очень просим Вас пересмотреть Ваш перевод поэмы «Гайдамаки». Не невзяывая, конечно, Вам своей воли, но, чувствуя громадную ответственность за порученное нам дело, позволяем себе сделать некоторые замечания по поводу Вашего перевода, опубликованного в «Кобзаре» 1939 года» [8, с. 148]. Далі бачимо конкретні виправлення стосовно віршування, ритміки, українізмів у перекладі; особливо підкреслено, бо Т. Шевченко – «создатель украинского литературного языка. Ясно, что переводить его надо общелитературным языком русским, избегая областных и специфических украинских слов, хотя бы они и находились в русских словарях» [10, с. 288].

Богдан, син М. Рильського, з власних спогадів розповідає, як на ірпінській дачі за столом під «сікоморою» (у їхній родині таку назву мав старий берест) батько разом з М. Ушаковим редагували переклади поезії Т. Шевченка. Богдан Максимович згадує і як, «живучи на дачі, батько часто

приходив до будинку творчості – для спільної праці над перекладами російською мовою творів Тараса Шевченка і Лесі Українки із своїм давнім, ще з гімназичних часів другом, російським письменником Олександром Дейчем, який приїздив із Москви» [13, с. 446].

У науково-публіцистичній спадщині М. Рильського є праці (загалом – 26), присвячені Т. Шевченку. Вони різні за темами, розміром, глибиною аналізу: серед праць є типові «ювілейні» публікації (у дусі соцреалістичної публіцистики), замітки про вихід нових видань, рецензії на збірники перекладів шевченківських поезій.

Є також детальніші огляди творчості Т. Шевченка – своєрідні «мандрівки «Кобзарем» («Тарас Шевченко»), міркування про внесок письменника в українську літературу («Шевченко-новатор»), детальний аналіз твору «Балада Шевченка «У тієї Катерини» ». Цікаві статті, у яких Т. Шевченко постає як тонкий лірик «Т. Шевченко був лірик самою суттю свого поетичного таланту», – багато разів підкреслював Максим Рильський [44], у його поезії однією з основних є тема «люблячої й страждущої жінки» – нещасливої в коханні дівчини, матері-покритки, бідної вдови, яка втрачає єдиного сина («Жіноча лірика Т. Шевченка»).

Перший віршований твір Т.Г. Шевченка, який дійшов до нас – балада «Причинна» – починається абсолютно в дусі романтичних російських, українських і польських балад початку XIX століття, в дусі західноєвропейського романтизму: «Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма. І блідий місяць на ту пору Із хмари де-де виглядав, Неначе човен в синім морі, То виринав, то потопав» [78, с. 5].

Тут все від традиційного романтизму: і сердитий вітер, і блідий місяць, що виглядає з-за хмар, подібний до човна серед моря, і хвилі, високі, як гори, і верби, що гнуться до землі.. Вся балада побудована на

фантастичному народному мотиві, що також характерне для романтиків і прогресивного, і реакційного напрямку.

Але за щойно наведеними рядками йдуть такі: «Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів» [78, с. 5].

«Сичі в лісі» – це теж, звичайно, від традиції, від романтичної поетики «страшного». Але ясен, час від часу скрипить під напором вітру, – це вже живе спостереження над живою природою. Це вже не народно-пісенне і не книжкове, а своє.

Незабаром за «Причинною» (імовірно 1837 р.) послідувала знаменита поема «Катерина». Вчитайтеся в мову її героїв і порівняйте ці слова зі словами Лізи у творі М. Карамзіна і її спокусника, придивіться до описів Т. Шевченка природи, побуту, характерів – і ви побачите, наскільки Т. Шевченко ближче, ніж М. Карамзін, до рідної землі. Риси сентименталізму в цій поемі може вбачати тільки людина, яка не бажає помічати суворой правдивості її тону і всього оповідання.

Цілком реалістично поданий опис природи, яким відкривається четверта частина поеми: «Попід горою, яром, долем, Мов ті діди високочолі, Дуби з гетьманщини стоять. У яру гребля, верби в ряд, Ставок під кригою в неволі І ополонка – воду брать...» [78, с. 4].

Лірика Т. Шевченка починалася такими піснями-романсами, як «На що чорні мені брови...», але вона все більш і більш набувала рис реалістичної, безмежно щирої розмови про найзаповітніше, – досить згадати хоча б «Мені, право, все одно...», «вогні горять», знамените «Як помру, поховайте...» (традиційна назва – «Заповіт»). Дуже характерною рисою поетики Т.Г. Шевченка є контрастні словосполучення, які свого часу підмітив ще І. Франко: «Недоля жартує», «Пекло сміється», «Хвацько сміється», «Журба в шинку мед-горщика поставцем кружала» тощо.

Пізні поеми Т. Шевченка – «Неофіти» нібито з римської історії і «Марія» на євангельський сюжет – рясніють реалістичними побутовими подробицями. Євангельська Марія у Т. Шевченка «вовну білу пряде» на святковий бурнус для старого Йосипа. Або на берег поведе «Козу з козяточком сердешним І попасти, і напоїть» [72, с. 509].

І все ж це «приземлення» високих предметів уживалося у поета з урочистим, небуденним, патетичним ладом мови, про що свідчить хоча б початок тієї ж «Марії»: «Все упованіє моє На тебе, мій пресвітлий раю, На милосердіє твоє, Все упованіє моє На тебе, мати, возлагаю» [72, с. 509].

Т.Г. Шевченко – лірик навіть у таких епічних своїх творах, як поема «Гайдамаки», персонажі якої наповнюють Петербурзьку кімнату поета, і він веде з ними задушевну розмову про долю рідного краю, про шляхи молодії української літератури, про право її на самостійний розвиток. І «Катерина», і «Наймичка», і «Марина», і «Марія» – всі поеми Т. Шевченка пронизані ліричним струменем. Чисто ліричні речі його щирі і прості. Саме простотою невеликого вірша «Садок вишневий коло хати...» захоплювався колись І. Тургенєв. Простота ця, однак, дуже далека від примітивності. «Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть, Плугатарі з плугами йдуть, А матері вечерять ждуть» [72, с. 309].

І своєрідна побудова строфи, і безсумнівно свідоме повторення слова «хати» в кінці першого вірша кожної строфи, і виникає з цього римування, і послідовний розвиток картини українського вечора від його початку до тієї пори, коли всі, крім дівчат та соловейка, засинає, – всі ці риси свідчать про велику майстерність поета, про тонкощі і складності його зовні простого письма, що ставить перед перекладачами завдання у перекладі цієї високої поезії.

Провідна риса поезії Т. Шевченка – музика, мелос, ритмічна міць і метричне розмаїття. Будучи художником-акварелістом, графіком,

живописцем, він приділяв у своїх віршах чимале місце фарбам видимого світу, хоча і менше, ніж цього можна було б очікувати. Колористичне багатство більшою мірою властиве його прозі – російським повістям. Гідна, однак, уваги образна система поета, все поглиблювалася, набувала протягом його поетичної діяльності все більше і більше живих, земних, своїх рис. У ранніх творах Т. Шевченка часто бачимо традиційні, почерпнуті з фольклорних зразків порівняння типу: «Кругом хлопці та дівчата – Як мак процвітає». Але скоро на зміну цим готовим формулам приходять чисто індивідуальні метафори, порівняння, уподібнення.

У «Тарасовій ночі» Річка Альта, обагрилась кров'ю тих, що борються, уподібнюється червоній змії. У ранній невеликій поемі «Гамалія» знаходимо такий приземлений опис розбурханого Босфору: «Босфор аж затрясся, бо зроду не чув Козацького плачу; застогнав широкий, І шкурою, сірий бугай, стрепехнув...» [72, с. 160]. Босфор у вигляді сірого бика зі шкурою, яка здригається! Несподівано, дуже виразно і вельми далеко від зовнішньої красивості.

У ранніх творах Т. Шевченка дуже часті народні, постійні епітети – «синє море», «біле личко», «карі очі», «темний гай», «бистрий Дунай», «сизокрилий орел», «чорні хмари», «вітер буйний», «високі могили», «дуб зелененький», «червона калина»... Не слід розуміти слова «постійний епітет» у негативному сенсі, як щось застигле, як ворожий справжньому мистецтву трафарет. Постійний епітет – найпростіше і звичайне визначення, – часто буває наймогутнішим образотворчим засобом. Олександр Блок починає свої «Дванадцять» такими рядками: «Чорний вечір. Білий сніг». І епітети ці – «чорний» і «білий» – найкраще вводять читача в трагічну атмосферу поеми.

Не менш могутні і оригінальні, неповторні епітети. Вони з'являються у Т. Шевченка досить рано і все густіше і густіше заселяють поле його поезії: «рожева зоря», «латаний талан», «сіроокі скіфи», «прискорбна мати», «синьо-мундирні каплиці», «свято чорнобриве» (у

зверненні до коханої жінки), очі – «голубі аж чорні». Іноді несподіване застосування загальноживаного урочистого епітета до слова «низької мови» дає яскравий сатиричний ефект: «святопомазана чуприна» – це про «помазаників Божих», царів. Початок одного з найпрекрасніших ліричних віршів Т. Шевченка побудовано на несподіваних епітетах: «І небо невмите, і заспані хвилі, І понад берегом геть-геть Неначе п'яний, очерет Без вітру гнеться...» [70].

Віршоване розмаїття українського поета, яке здається часом навіть вибагливим, походить від бажання точніше передати думку, картину, почуття, настрої, походить від того, що Т. Шевченко належав до поетів, які сприймають світ у першу чергу музично. Несподівані переходи з розміру в розмір зустрічаються і у інших великих поетів – правда, рідше. Згадаймо вражаючі хореїчні рядки «на повітряному океані» в написаному чотиристопним ямбом «Демоні» М. Лермонтова, метричне розмаїття «Фауста» Й. Гете. Абсолютно новим явищем у світовій поезії слід уважати поєднання у Т. Шевченка прийнятих українськими і російськими поетами нового часу силабо-тонічних розмірів із розмірами силабічними і народно-пісенними, а іноді і зі своєрідним, вільним віршем, верлібром [35].

У метричному відношенні віршована спадщина Т. Шевченка, як було зазначено вище, поділяється на дві основні групи. Перша група, умовно названа силабічною – це так звані «коломиїкові» вірші за схемою вісім складів, шість складів із загальною хореїчною тенденцією, але з дуже вільним розміщенням наголосів: «В таку добу під горою Біля того гаю, Що чорніє над водою, Щось біле блукає»... [70]. Колишні перекладачі сильно змінювали ритміку Т. Шевченка, у перекладах віршів першої групи перекладаючи чистим хореєм, другої групи – амфібрахієм. Ключ до розуміння ритмічного секрету Т. Шевченка в цілій низці віршів слід шукати в пісні. Т. Шевченко належить до числа тих поетів, які, складаючи вірші, внутрішньо співають їх. Це, можливо, найважчі для перекладу поети.

До другої віршованої групи належить чотиристопний ямб пушкінського типу. Т. Шевченко досить вільно розставляє наголоси не тільки в силабічних, але і в силаботонічних віршах. Дослідники говорять про вміле використання рими – до того ж дуже свіжої і глибокої, особливо для того періоду розвитку українського слова; про асонанси і дисонанси, про те, що дійсно немає ні сторінки, де б не було чудової гри внутрішньої рими, про майстерність звукопису: «Неначе ляля в льолі білій...» чи: «Гармидер, галас, гам у гаї» [70].

В одному з віршів, написаних після заслання, яке надломило фізично, але не похитнуло духовно великого поета, Т. Шевченко звертається до своєї музи: «Вночі, І вдень, і ввечері і рано Витай зо мною і учи, Учи неложними устами Сказати правду...» [70]. Говорити правду – в цьому бачив Т. Шевченко невід’ємне право і високий обов’язок поета. І цьому заповіту він був вірний все життя.

Бунтівний дух Т. Шевченка нелегко вкладається в будь які рамки. У роки заслання революційність Т. Шевченка, все більша увага його до соціальних проблем не тільки не притупилися, а, навпаки, зміцніли. Все життя Т. Шевченка і вся творчість підпорядковані одній центральній ідеї. Ця ідея – вірність народу, ненависть до всякого гніту і свавілля, любов до Вітчизни. Служив Т. Шевченко цій ідеї своїм вогненным словом. Про силу слова як зброї говорив він ясно і чітко: «...Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх Поставлю слово...» [70].

Слід зазначити, що Т. Шевченко – один із творців сучасної літературної української мови – також звертався і до російської мови, і що не тільки частина його творчої спадщини (проза, дві поеми, уривок драми), а й щоденник «Журнал» написані російською. Повз цей факт не можна пройти. Не можна разом з тим не заявити з усією рішучістю, що поет найсильніше висловлює себе тоді, коли пише рідною мовою. Три дари було відпущено

Т. Шевченку щедрою природою: дар співака, дар художника та дар письменника – поета і прозаїка.

Уперше як художник звернув на себе увагу інтелігентних сучасників кріпак, учень малярної справи, син бідного українського селянина, який з волі поміщика потрапив до Петербурга, – саме дар художника відкрив йому доступ у коло передових людей того часу, які допомогли юнакові здобути освіту і домоглися викупу з кріпосної залежності. Значення Т. Шевченка як художника, малювальника, гравера саме по собі могло б забезпечити йому почесне місце в історії мистецтва.

Тема «Т. Шевченко і М. Рильський» – багатопланова; вона, як бачимо, включає і вплив, прямий і непрямий, поезії Т. Шевченка на творчість М. Рильського, і внесок М. Рильського в шевченкознавство, і його участь у виданнях поетичної спадщини Кобзаря. Ставлячи питання перекладу творів Т. Г. Шевченка польською та російською мовами, О.С. Пушкіна – українською, Лесі Українки, І. Я. Франка, І. П. Котляревського – російською, М. Т. Рильський намагався уважно та вимогливо розглянути переклад, проаналізувати недоліки й доповнити розуміння твору, який перекладають, а його концепція перекладу була новим щаблем розвитку української перекладацької думки, яку широко використовували наступні покоління дослідників.

3.2. В.Г. Крикуненко – упорядник перекладів творів Т.Г. Шевченка

Автор багатьох нотаток із перекладознавства Віталій Крикуненко – поет, перекладач, літературознавець, редагував «Кобзар» у нових перекладах на російську мову, та був упорядником багатьох видань творів Т. Г. Шевченка.

Книга, що надрукована у видавництві «Букрек» (Чернівці), уперше у ХХІ столітті пропонує читачам нові перекладацькі інтерпретації віршів і поем Т.Г. Шевченка. Більше десяти років тривали роботи над формуванням та упорядкуванням текстів російськомовного «Кобзаря», до складу увійшли переклади М. Кобзева, А. Ілюшина, В. Шевченка, Ю. Петрова, А. Тимофєєвського та інших майстрів слова.

Виконана спільними зусиллями перекладачів, упорядника й видавців праця означила ще один етап засвоєння великого літературного спадку Т.Г Шевченка російською школою перекладачів пострадянського періоду. Виданий в рік 200-літнього ювілею українського поета «Кобзарь» містить і твори, які раніше заборонялися цензурою і не були надруковані в масових виданнях поезії Т.Г. Шевченка на російській мові.

У своїх нотатках відомий літературознавець, перекладач, критик перекладів В. Крикуненко аналізує стан справ у перекладацтві творів Т. Шевченка в сучасності, при цьому дискутуючи з К. Чуковським щодо його видання «Высокое искусство». Високо поцінуючи монографію К. Чуковського, В. Крикуненко висловлює низку слухних зауважень, які слугуватимуть опертям для майбутніх перекладачів творів Т. Шевченка. Ось, наприклад, стосовно історико-романтичної поеми «Гамалія». Критик вважає, що ця поема – один із найбільш складних за своєю ритмомелодійною структурою творів Т. Шевченка. Напрочуд динамічна оповідь автора вміщує в собі і мотив козацької думи з плачем невільників у турецькій в'язниці, і

чотири зовсім відмінних між собою за музичною складовою пісні, стрімкі авторські діалоги і монологи та його героїв.

Першим перекладачем такого поліфонічного твору на російську мову став М. Берг [21, с. 80] «Кобзарь» 1869 р. схоже, не впорався з цією важкою віршованою симфонією, створеною на основі української народно-поетичної традиції. І не обрав нічого ліпшого, ніж перекладати поему знайомими йому віршованими розмірами тодішнього російського віршування. Зачин Т. Шевченка до поеми, написаний автором у формі народної думи : «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі Із нашої України! Чи там раду радять, як на турка стати, Не чуємо на чужині» [83, с. 160].

Переклад М. Берга: «Что ни ветру, ни волны от родимой стороны От Украины милой? Что-то наши не летят: видно, биться не хотят С некрещеной силой...» [71].

Як видно, переклад став текстом, по-своєму експресивним, але водночас далеким від внутрішнього драматизму, ритмомелодики і надривної інтонації оригіналу, що більше схожа на стогін, плач, аніж на бергівські ритми романтично заколисувального «скольжения по волнам».

Дослідник порівнює дві наступні строфи. В перекладі М. Берга: «...Ты волной из края в край, Море синее, възграй, Взвой под байдаками: То козаки к нам плывут, Скоро-скоро будут тут, Загуляют с нами. Хоть бы то и не по нас, Добрый путь им в добрый час Дай. Великий Боже! Хоть взглянуть на них глазком? Наши головы потом Веселей мы сложим» [71].

В оригіналі Т. Шевченка: «Ой заграй, заграй, синесеньке море, Та під тими байдаками, Що пливуть козаки, тільки мріють шапки, Та на сей бік за нами. Ой боже, боже, хоч і не за нами, Неси ти їх з України: Почуємо славу, козацькую славу, Почуємо та й загинем» [71].

Це підтверджує, настільки необхідно у поетичному перекладі відтворити засобами іншої мови не тільки зміст, а й саме звучання оригіналу – бо без такої відповідності втрачається або ж спотворюється і сенс оригіналу.

Із складною задачею адекватного відтворення в російському перекладі і форми, і змісту «Гамалії» намагався впоратися відомий майстер вірша Микола Асеєв. І, слід зазначити, в найскладнішій, музичній частині перекладу це йому майже вдалося. Розглянемо, наприклад, перші рядки поеми у перекладі М. Асеєва: «Ой, все нет и нет ни волны ни ветра От матери Украины! Там идут ли речи про поход на турок – Не слышно нам на чужбине...» [76].

Ритмо-мелодійна відповідність оригіналу досить точна. Але прочитаємо перший рядок, і почуємо збій початкового шевченківського розміру в останніх п'яти складах, порівняйте: «...ні вітру, ні хвилі» і «ни волны, ни ветра». Та навіть одна фальшива нота може зіпсувати симфонію, якою, по-своєму, є цей твір Т. Шевченка.

На повноту сприйняття поетичної творчості Тараса Шевченка масовим читачем в Росії і Радянському Союзі в істотній мірі впливали обмеження царської, а потім і радянської цензури.

Вивчаючи історію цензури прижиттєвих видань творів Т. Шевченка, ми бачимо, що «Кобзар» 1840 р., який складається із восьми творів, містив численні видалення тексту в поемі «Катерина», посланні «До Основ'яненка» і в поемі «Тарасова ніч». Суворий цензурний нагляд і переслідування за життя поета відтворюють матеріали Третього жандармського відділення, яке здійснювало слідство у справі Кирило-Мефодіївського товариства 1847 р. [3], у ході якого заарештували і засудили на десятирічне солдатське заслання із забороною писати і малювати – Т.Г. Шевченка.

У текстах Тараса Шевченка ще на початку вилучали все, що не відповідало статутам миколаївської цензури, покликаної пильно стояти на захисті цілісності імперії: згадки про гетьманщину і прояви смутку за часами козацької вольності, найменші згадки про національні й соціальні утиски поневоленого народу України.

Не в меншій мірі цензурні заборони впливали на книги російських перекладів віршів і поем Т. Шевченка, які стали доступними читачеві в 60-ті роки дев'ятнадцятого століття. Перекладачі, взагалі, спочатку орієнтувалися на тексти оригіналів, які вже постраждали від цензури і зазнали змін. Неминучі аберації смислів творів Т. Шевченка зростали і через те, що, намагаючись попередити можливі причіпки літературних наглядачів, перекладачі і видавці нерідко змушені заздальгідь відмовлятися від перлин шевченківської поезії, які здавалися їм, вочевидь, «крамольними», і навіть вдаватися до самоцензури.

Зрозуміло, що все це вплинуло на повноту і якість відтворення всієї масштабності, глибини і сили поезії Т. Шевченка в художніх перекладах на російську мову тих часів.

Критик розглядає, як приклад, «Кобзар» Тараса Шевченка у перекладах російських поетів під редакцією Миколи Гербея, а саме – друге доповнене видання (1869р) [21, с. 79]. Крім самого М. Гербея, над перекладами також працювали відомі російські поети Л. Дей, О. Плещеев, М. Михайлов, М. Берг. Перший вірш «Ох вы, думы мои, думы...» («Думи мої, думи мої»), який відкриває книгу, до речі, з нього ж розпочиналася й збірка «Кобзаря» 1840 р., чітко демонструє зростання впливу цензури. Якщо з першої публікації мовою оригіналу нічого не вилучили через цензуру, то в російськомовному виданні 1869 р. бачимо значний вплив цензури, яка приховала від читачів більшу частину вірша, який давно став народною піснею. Розберемо, чим не догодив великий поет цензорам, які працювали під впливом сумнозвісного Валуєвського указу та інших таємних циркулярів, спрямованих на всілякі

обмеження української літератури. А ось що стало причиною гоніння. Як підтвердження, процитуємо вилучену частину, яка дивом збереглася у першому виданні «Кобзаря», набір якого здійснено в Санкт-Петербурзі в друкарні Е. Фішера російським шрифтом: «За вишневий сад зелений, За ласки дівочі... За степи, та за могили, Що на Україні Серце мліло, не хотіло Співати на чужині» [68].

Тепер для ясності процитуємо і вердикт члена Головного управління цензури від імперського міністерства внутрішніх справ А. Кройніцького, висловлений вже після повернення поета з неволі, в 1859 р.: «...надто гірко висловлюється скорбота автора про знищення козацької вольності, над могилою якої, за його словами, «Орел чорний сторожем літає», і смуток його на чужині, тобто на півночі Росії, за батьківщиною його, Україною». «Цю пісню, – підсумував цензор, – я вважав би за краще вилучити зовсім... загальна думка її ворожа до злиття Малоросії з Великоросією» [1, с. 27].

Так уже перший переклад данного твору, який став народною піснею, постраждав від руйнівного впливу цензури. І тут читачі не зустрінуть ні зазначеного цензором символічного образу «могили», куди «лягла спочить» козацька воля, ні «чорного орла», ні «чужого поля» з «чужим піском» – образів, які так природно відтіняли і наділяли особливим виразним мотивом пронизливого смутку поета за своєю батьківщиною – Україною.

3. 3. Сучасний стан перекладацтва Т.Г. Шевченка на російську мову

Тарас Шевченко, його творчість, – а це п'ять томів поезії, прози, драматургії, актуальний і сьогодні своєю роздумливою публіцистичністю «Щоденник», а також п'ять томів, які представляють його і як чудового художника, можливо, є найбільш сутнісним, глибоким і потаємним виразом української душі.

В. Крикуненко, ініціатор та упорядник видання «Кобзаря» Т. Шевченка в нових російських перекладах видавництва «Букрек» у Чернівцях. Він – автор та упорядник численних просвітницьких, культурологічних, українознавчих електронних видань Бібліотеки української літератури в Москві, опублікованих в Інтернеті, серед них – щомісячні дайджести «Горячие страницы украинской печати», тематичні збірники «Украинцы в России», «Личность в истории культуры», «Избранные страницы альманаха Библиотеки украинской литературы» та ін.

«Кобзар» російською мовою «Тарас Шевченко «Кобзарь» упорядкування та передмова – В. Крикуненка [74]. У цьому виданні збірки творів Т. Шевченка «Кобзар» читачам було вперше представлено нові перекладацькі інтерпретації віршів та поем великого українського поета, що з'явилися на межі тисячоліть, ознаменували таким чином черговий етап пізнання безсмертного поетичного спадку Тараса Шевченка російською перекладацькою школою пострадянського періоду.

Автор розповідає про свої багатолітні спостереження над роботою попередніх російських перекладачів «Кобзаря» і, зокрема, про втручання в неї царської та радянської цензури.

В. Крикуненко був нагороджений ювілейною відзнакою Світового Конгресу українців «200 років з дня народження Тараса Шевченка» у 2014

році. Великий внесок зробив В. Крикуненко у переклади українських текстів поета на російську мову.

Стосовно ж перекладів Т. Шевченка на російську мову, то за участю Бібліотеки української літератури в Москві була завершена робота з підготовки корпусу нових перекладів текстів «Кобзаря» на російську мову, в якій готувався до видання збірник, до якого увійшли переклади Миколи Кобзева, Олександра Ілюшина, Юрія Петрова, Павла Панченка, В'ячеслава Шевченка, Олександра Тимофіївського та ін. Перекладачі прагнули домогтися адекватної передачі як форми, так і смислів творів Тараса Шевченка, що далеко не завжди вдавалося їхнім попередникам, які брали участь у підготовці «Кобзаря» 1939 року і його подальших перевиданнях радянської епохи [59, с. 311].

«Гайдамаки», «Єретик», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякамв моїм», «Псалми Давидові», «Неофіт», «Марія», – все це золота зв'язка ключів духовних в руках читача, який хоче краще пізнати, зрозуміти Україну у щиросердих зізнаннях її багатостраждального сина, у високих прозріннях її пророка. Цю книгу – «Кобзар» – не випадково називають ще Біблією українського народу, актуальну і цікаву сучасникові, спраглому не тільки до фактів із полів інформаційних битв, але і визиску «неопалимої купини», живих джерел, душеспасительного поетичного Слова.

Патріотизм українського поета і художника, його опозиція самодержавству жорстоко покаралися 10-річним позбавленням волі з царською забороною писати і малювати, але і це випробування не стало на заваді великого Кобзаря.

У Москві 50-тисячним тиражем вийшла книга, що в лічені дні була розкуплена, стала бібліографічною рідкістю – поетична антологія «Вінок Росії Кобзарю», до якої увійшло близько ста віршів і поем-присвят

українському генію, починаючи з прижиттєвих ще публікацій середини ХІХ століття.

На жаль, пострадянський час не радував новими виданнями російських перекладів Т. Шевченка, хоча, судячи з читацьких запитів в бібліотеку української літератури в Москві, інтерес до його поезії серед росіян зберігається. Багато хто хотів би мати «Кобзаря» в своїй домашній бібліотеці.

Цікаво, що навіть російськомовні читачі нерідко воліють знайомитися з поезією Т. Шевченка мовою оригіналу. Хоча їх, звичайно, приваблює не тільки фольклорна насиченість його творів (близько ста віршів з «Кобзаря» стали народними піснями). Багато шукають у поета відповіді на питання, які гостро ставить сьогоденне життя.

Робота над перекладами творів Т. Шевченка на російську мову продовжується. У 1972 році видавництвом «Художественная литература» у серії «Бібліотека всвітньої літератури» був підготовлений том «Тарас Шевченко. Кобзарь. Стихотворения и поэмы», передмову до якого для російськомовного читача написав М. Рильський [44]. У томі вміщено переклади 225-ти поезій великого поета, над якими працювали 66 перекладачів. Серед знаних перекладачів зустрічаємо імена М. Ушакова – 26 перекладів, В. Звягінцевої – 15 перекладів, М. Комісарової – 12 перекладів, М. Браун – 13 перекладів, В. Інбер – 9 перекладів, Л. Вишеславського – 7 перекладів. І хоча 26-ти перекладачам, які долучилися до укладання цього тому, належить по одній перекладеній поезії, пам'ятаємо, що це поезії Великого Майстра. І наразі нам здається, що вже на часі видання біо-бібліографічного довідника про перекладачів творів Т. Шевченка, а у подальшому – і інших перекладачів, які здійснюють нелегку працю наведення мостів розуміння між народами.

Літературознавець, лауреат національної премії України імені Тараса Шевченка Михайло Слабошпицький звернув увагу на переклад деяких творів Тараса Шевченка, але вже з російської на українську мову, оскільки великий український поет писав і російською мовою. Йдеться про поему «Тризна», написану російською мовою. Вона уведена до тому «Тарас Шевченко. Кобзарь. Стихотворения и поэмы» [44] із вказівкою «Перевод с украинского». Уважаємо, що це явище також заслуговує на увагу.

М. Слабошпицький аналізує переклад цього твору поетесою Наталією Горішною з Черкас. Він зазначає, що давно стежить за її творчістю, що в неї вийшли дуже цікаві поетичні книги і книги з поетичними перекладами. Н. Горішна – письменниця-експериментатор. Вона пише вірші українською (це українська поетеса) і їх же перекладає на російську. Починала вона як російська поетеса. Багатьом запам'ятались її прекрасні переклади з Владіміра Нарбута, із класичної та сучасної російської поезії (починаючи від поетів «Срібного віку» і до Тарковського, Вознесенського, Євтушенка). Просто шкода, що про переклади цієї поетеси мало критики.

Не так давно Наталя Горішна перекладала поему «Тризна» Тараса Шевченка. Письменник пише: «Я хотів зробити такий невеликий відступ і запевнити тих, хто вважає, що він знає Тараса Шевченка (а таких, мабуть, відсотків 50, а може 90 є в Україні), що ні – не знаєте ви, не знаємо ми Тараса Шевченка. Ми знаємо його переважно на рівні «Як умру, то поховайте...», і на рівні сурогатів зі шкільних підручників і «інтерпретацій» тих вчителів, які не розуміють величі цього поета, не розуміють, наскільки складне явище цей поет, наскільки це сучасний поет, оскільки Т. Шевченко випередив на свій час саме поетичне мистецтво. Тоді не писали так, наприклад, «На ранок ляля в льолі білій...» [49]. Слід звернути увагу на звукопис, мелодичність слів.

Та поема «Тризна» – особлива у творчій спадщині Тараса Шевченка. Ця поема ніби осібно стоїть поміж творів Т. Шевченка, і на неї набагато менше звертали увагу літературознавці. Вона написана молодим

Т. Шевченком, коли йому було тільки 29 років. Тоді він був у пошуках свого шляху в поезії. Поема не була ідеально написана, то проба пера. «Тризна» має основу, сповнену сентиментальності, вона присвячена сердечному другові Тараса Шевченка – княжні Варварі Рєпніній. І Т. Шевченко, напевно, не мав багато часу на написання поеми, гостюючи у Яготині, коли Капніст привіз його до князя Миколи Рєпніна, аби Тарас Шевченко скопіював картини (портрети членів родини Рєпніна) відомих голландських майстрів. І тоді почалися ці дивовижні, загадкові стосунки між Т. Шевченком і Рєпніною. Складні відносини, до того ж В. Рєпніна була на 7 років старшою від Т. Шевченка» [49].

Далі письменник зазначає, що у своїй докладній передмові Наталя Горішна, беручись перекладати «Тризну», провела велику підготовчу роботу.

Це свідчить про серйозність намірів перекладача, про відповідальність, оскільки було взято до уваги контекст, у якому написаний твір «Тризна». Їй потрібно було знати адресата, оскільки поема була ніби зовні об'єктивно нейтральною, та, взагалі, спрямовувалась як непряме послання до Варвари Рєпніної. І Наталя Горішна вивчила цей період, розглянула взагалі усі раніші у часі переклади Т. Г. Шевченка на російську мову і переклади російськомовних творів на українську, оскільки у Т. Шевченка є поетичні твори, написані і російською. Тільки після цього вона взялася за переклад «Тризни». Отже, ми зустрічаємося ще з одним аспектом вимог до перекладача – знати все про оточення автора та умови, в яких він перацював над твором.

До речі, саме у Н. Горішної М. Слабошпицький прочитав той цікавий факт, що коли знайшли оригінальний рукопис поеми «Тризна», то помітили, що багато правок у тексті зроблені В. Рєпніною, оскільки Т. Шевченко, дописавши поему, передав її В. Рєпніній, а потім вона передавала твір, щоб його переписували; поема поширювалася в рукописному вигляді. В. Рєпніна відправляла її навіть братові свого батька

декабристу С. Волконському, коли він був на засланні. І декабристи високо оцінили «Тризна». Мабуть, навіть вище, ніж заслуговували літературні якості твору. «Тризна» була опублікована в російському журналі «Маяк» 1844 року, куди її подала В. Рєпніна. М. Некрасов відгукнувся на поему в'їдливою епіграмою, підсміюючись над недосконалою російською мовою Т. Шевченка. Т. Шевченко і сам розумів, що його російська – недосконала, і в одному з листів писав, що сам не знає, як його повело (дослівно) «сповідатися перед кацапами сухою кацапською мовою» [31].

Поема Т. Шевченка «Тризна» – це справді непростий для перекладу твір. Із одного боку, можна було архаїзувати твір, якщо перекладати, дослівно, лексикою тих часів. Тоді мали б дуже заархаїзований, з погляду на сучасність, варіант перекладу. А могло бути і навпаки – надмірно модернізувати переклад, обравши для нього сучасну літературну лексику і так лишити його того колориту, який є в поемі. Та Н. Горішна знайшла золоту середину, знайшла можливість, щоб твір звучав сучасно, і водночас в ній зберігся шевченківський стиль. Наприклад, у Т. Шевченка: «Душе с прекрасным назначеньем Должно любить, терпеть, страдать; И дар Господний, вдохновенье, Должно слезами поливать...».

І ось у Наталі Горішної: «Чия душа – над повсякденням, Тому любити і страждать; Й дарунок Господа, натхнення, Сльозами щедро омивать. Вам зрозумілим є це слово!.. Тож біля Вас я залишив Свого життя сумні окуви, Священнодіяв знову й знову І сльози в звуки перелив. Мене, мов янгол осінив. І був той янгол, певно, Вами, Як тихострунними словами Надії раю пробудив». Погодьмося, що виникає думка, ніби це справді було написано в той час, ніби – оригінал.

М. Слабошпицький зазначає: «Звичайно, будь-який переклад є недосконалим. У відомого критика, семіотика, культуролога Ульберто Еко є така праця, присвячена перекладу, яка називається «Сказати майже те саме» – перекладена на російську мову. Не «те саме», а «майже те саме». Отож, в

перекладі неминучі зміни. Абсолютно неминучі» [50]. І далі він розмірковує над перекладом поетеси. Може перекладач спробувати поліпшити оригінал, він перекладає – і спотворює зміст оригіналу. Може перекладач мати «недохопи» і не піднятися на рівні ідейних і лексичних партитур оригіналу. Тому в перекладача має бути дорогоцінне відчуття міри.

А коли перекладають не прозовий, а поетичний твір, звісно, перекладач має бути винахідливим версифікатором, що й спостерігається у Н. Горішної. Тут чітко витримується принцип еквілінеарності, тобто абсолютна відповідність, аутентика наголошених і ненаголошених складів і поетичних розмірів оригіналу. Переклад Н. Горішної точно улягається у ритм і строфічний малюнок, який має оригінал.

Як пише Н. Горішна у передмові, було два раніші у часі переклади «Тризни», виконані Феофаном Склярем та Олексою Стефановичем на початку ХХ століття. Вона не змогла відшукати ці спроби у повному обсязі, лише уривками. Але можна зазначити, що переклад поеми Т. Шевченка «Тризна», виконаний Наталею Горішною, – це відповідальна, найсерйозніша і найцікавіша робота цього плану на сьогоднішній день. У перекладі Н. Горішної: «Дванадцять приборів на круглім столі, Дванадцять чарок мерехтять в кришталі; Години спливають, Невже не згадають? Чи друзі забули Про них взагалі?» [9] .

В оригіналі Т.Г. Шевченка: «Двенадцать приборов на круглом столе, Двенадцать бокалов высоких стоят; И час уж проходит, Никто не приходит, Должно быть, друзьями Забыты оне» [50].

Взагалі ж, у розвинених літературах, та культурах можна знайти 5, 7, 9, 10 і більше варіантів перекладів того чи іншого тексту, бо кожен перекладач перекладає по-своєму. Книга «Тризна» (до речі, це видання виконане у формі білінгви) була надрукована в Черкасах, у видавництві

«Вертикаль» [9] . У роздумах М. Слабошпицького ми вбачаємо дуже цікаві спостереження про переклад, зокрема про переклад творів Т. Шевченка.

Серед дослідників, які працювали над тим, щоб теоретично розділити переклади і переспів, був Є. Ф. Маланюк. У рецензії на переспів Б. Кравцева з «Пісні над піснями», автор зазначає, що в такій ситуації перекладачеві доводиться користуватися тільки почуттям поетичної інтуїції, бо його не зобов'язує форма оригіналу, «устійнене словництво», лексичний вибір і «певний текст» (зазвичай, тексто-стилістичні параметри). Саме так Є. Ф. Маланюк вказує на небезпеку втратити територіальні ознаки оригіналу, «спокусутранспозиції» (вислів Є. Ф. Маланюка) й «націоналізацію» твору.

Основний принцип підходу до перекладів за Є. Ф. Маланюком – «Переклад мусить бути еквівалентом твору» [60, с. 75]. Але «еквівалентність твору» – це не просте поняття, оскільки включає й проблеми перевираження художньої будови, й проблематику функціонування твору в певній полісистемі, в той же час полісистема має вплив на добір засобів перевираження. Є. Ф. Маланюк досліджував також взаємовідносини перекладів й ідеології. Тому він окреслює дві частково взаємопов'язані проблеми перекладу Шевченкової поезії – аспект перекладу взагалі та ставлення інтелігентної Росії до творчості Т. Г. Шевченка.

Постулат, що ліричний вірш перекласти неможливо, підкреслюється тим, що основа в ліриці – «фактично-несхопленна лірична пульсація, сказати б, невидима чуттєва електричність», явища зі сфери почуттєвої. Поема полегшує переклад наявністю сюжету, певною предметністю, натомість лірика цілком «беззмістовна», вона – «більше від мелоса, ніж від логоса».

Лірика – божественна за походженням, і найбільше блюзнірство, яке може зазнати Шевченкова лірика, – це примітивізація й «націоналізація» [60, с. 75].

Найстрашніше, що тільки можна зробити з Т. Г. Шевченком, на думку Є. Ф. Маланюка, – це перетворити його на «руського народного поета», що так активно пропагує більшість російських перекладачів. Складність тут не в мовних засобах, властивих окремим етапам розвитку поезики.

Перекладачі копіюють словесну зовнішність, з-під якої «вулканічна» суть Т. Г. Шевченка ледве проглядає. «Мовляв, поет – «народний», отже, нема чого з ним «церемонитися», це ж не «загранічний» – Гете або Байрон чи принаймні Міцкевич, це ж «наш» такий собі Кольцов [60, с. 280]. Реальну загрозу Є. Ф. Маланюк вбачає в подальшому зведенні таланту Т. Г. Шевченка до народництва з балалайкою й простенькими куплетами.

Вирішальну роль у цій справі відведено інтелігенції, але що говорити, коли в Москві 1926 р. київський фейлетоніст Л. Н. Войтоловський видав книгу з історії російської літератури, де Т. Г. Шевченко виступає як «пеvec народного горя» в одному розділі з російськими поетами О. В. Кольцовим та І. С. Нікітіним [60, с. 289]. Близька до тематики ідеології в перекладі й проблема цензури. Зокрема, О. Ф. Бурггардт характеризував складні умови праці перекладачів і викриває цензурування перекладів у Радянській Україні як надійний засіб збереження антилюдяного режиму [59, с. 290].

Діяльність у царині перекладу релігійної літератури вплинула на розвиток теорії богословського перекладу. У праці «Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову» (1922-1927) І. І. Огієнко розглядає чимало питань, пов'язаних із перекладом релігійних книг, а саме: чи можна перекладати з церковнослов'янської мови без огляду на грецький оригінал; який слов'янський текст класти в основу для перекладу; особливості перекладу Старого Завіту, мовні й поетичні проблеми. До цієї

проблематики доторкнувся і Т.Шевченко своїми переспівами «Давидових псалмів» [91].

Світова й українська історія перекладів справляє значний і позитивний вплив перекладів Біблії на розвиток національних мов, і висвітлює основні проблеми перекладу Біблії, пов'язані з її неправильним тлумаченням.

На рівні статей-рецензій висвітлювалася проблематика переспівування «Пісні над Піснями», Євангелія в українському перекладі І. І. Огієнка, перекладів творів св. Василя Великого й св. Томи Кемпійського. О. Барвінський подав розлогу розвідку про внесок П. О. Куліша та І. П. Пулюя в розвиток релігійного перекладу [29]. Та у розвитку історії перекладу найбільше місце посідає перекладознавче шевченкознавство. Аналіз перекладів творів Т. Г. Шевченка – це незмінна частина кожної оглядової статті з історії українсько-іноземних літературних взаємин.

Найвагомішим досягненням західноукраїнських істориків перекладу є 14-й та 15-й томи з Повного видання творів Т. Г. Шевченка ред. коміс.: О. Лотоцький (голова), Р. Смаль-Стоцький, П. Зайцев; відп. ред. А. Петренко. - Варшава ; Львів : Укр. наук. ін-т, 1934-1939 р., які представляють переклади творів українського поета на іноземні мови. Найбільшу увагу привертають переклади на польську мову – 14-й том, у якому, крім перекладів, уміщено статтю П. І. Зайцева і бібліографію польських перекладів, яку укладено Б. С. Лепким та П. І. Зайцевим. 15-й том містить розвідки І. Дубицького, Р. С. Смаль-Стоцького, Л. Ю. Луцева, П. І. Зайцева, О. О. Бонкала, а також більше десяти іноземних учених, які намагалися дослідити всі доступні переклади з Т. Г. Шевченка й перекладали приблизно на 20 мов.

Аналогічним є видання «Шевченко і світ» 1989 р. Окремо питанням рецепції творчості Т. Г. Шевченка у Франції присвятив свою працю Ілько

Борщак «Становлення перекладознавства як науки...» [62]. Л. Ю. Луців опублікував кілька історико-біографічних статей про А. Харамбашича, які містять відомості про переклади творів Т. Г. Шевченка хорватською мовою, їх аналіз і вплив Т. Г. Шевченка на письменника А. Харамбашича. На сторінках «Літературно-наукового вістника» опубліковано один зразок перекладознавчої бібліографії Т. Г. Шевченка – це огляд П. О. Богацького «Нове про Т. Шевченка: (Інформативний огляд 1924-1927)» [57].

Огляд – це ще одне свідчення того, що активного формувалася нова філологічна дисципліна – шевченкознавство, також і перекладознавче шевченкознавство. Історію перекладу античної літератури українською мовою найкраще представляли статті Т. І. Пачовського «До питання про перші переклади Горація», Є. М. Грицака «Горацій в українській літературі» (1936 р. – на українській мові, 1937 р. – скорочений варіант польською) і Є. Ю. Пеленського «Овідій в українській літературі» (1937 р. – на польській мові, 1943 р. – українською) [61].

Т. І. Пачовський вивчав поширення творів Горація в Україні XVII-XVIII ст. і переклади Г. С. Сковороди. Є. М. Грицак подає історію перекладу творів Горація на українську мову протягом XIX – першої третини XX ст., а також загалом розглядає літературу про нього й Горацієві впливи в українській літературі. Є. Ю. Пеленський намагається зібрати всі відомості про поширення й переклади творів Овідія в Україні від найдавніших часів до першої третини XX ст. Кілька рецензій, які з'явилися у фрагменті «Енеїди» Вергілія в перекладі М. Й. Білика, відносилися до питання філологічного – у першу чергу вірного, точного, та не завжди доступного – перекладу і відтворення античного стилю в перекладі взагалі, який на прикладі шевченківської поезії передавав складні мовні явища, наприклад виключно український вираз «реве ревучий»? Або «Поховайте мене на могилі»? Навіть при перекладі на близько споріднену мову, на російську, не завжди вдається правильно відтворити українські реалії.

Дослідник розмірковує над тим, як поетам народів Крайньої Півночі складно перекладати таке поняття, як «кров ворожа», зокрема у рядку «І вражою злою кров'ю волю окропіте», адже ні долгани, ні ненці, ні евени не бачили в своїй історії воєн, не розуміли, як можливо вбивати людей. Саме це ставить перед перекладачами творів Т. Шевченка вимоги досконало знати не тільки мову оригіналу, а й історію українського народу, побут, звичаї та культуру.

Не завжди вдається передати через переклади неповторні ритм та мелодику вірша. На це впливають неоднакові структури, словеснообразні, стилістичні й евфонічні можливості різних мов, відмінність традицій написання поезії. Більш, як 125-річна історія перекладів «Заповіту» (перші переклади з'явилися у 1862 році російською і польською мовами) – це історія невпинного творчого пошуку багатьох перекладачів, які мали на меті якомога сильніше наблизитися до оригіналу. Нині маємо ряд майстерних трансформацій «Заповіту» різними мовами. Вони належать перу таких поетів, як І. Франко, Й. Абрам, О. Твардовський, М. Тихонов, С. Чиковані, А. Лупан, К. Кулієв та ін. [61].

Ціль наблизитися до духу і форм великого оригіналу не зникне й надалі. Кожне покоління по-своєму прочитує програмний твір Т. Шевченка і знайде нові варіанти його передачі мовами своїх народів. У цьому є й інший, більш значний сенс: численні мови й літератури проходять школу Т. Шевченка, школу його майстерності і духовності. Зрозуміло, що поряд зі стилістично маркованою лексикою на позначення українських реалій перекладачі вживали стилістично нейтральні одиниці, які органічно ввійшли до словникового складу російської мови.

Показовим є використання слів кобза, кобзар. Зауважимо, що перекладачі, намагаючись кожен по-своєму якомога точніше передати зміст оригінального поетичного тексту, залучали різностильову лексику для відтворення тих самих віршованих рядків. У поезіях натрапляємо на

використання слів-звертань, які граматично оформлені відповідно до кличного відмінка в українській мові. Варто додати, що дослідники, зокрема розглядаючи українізми в російськомовних текстах поезій Тараса Шевченка, доводять, що вони слугують для відтворення національного колориту, називання суто українських реалій, надання висловленню певного емоційно експресивного забарвлення.

Висновки до третього розділу

Ця праця стане у нагоді усім, хто цікавиться творчістю Т.Г. Шевченка. Переклади творів Т. Шевченка на російську мову – це безмежна тема. У своїй поетиці, у своєму стилі, у своєму світовідчутті, твори Т.Г. Шевченка пройшли шлях, характерний для XIX століття взагалі, – від романтики до реалізму. Зазначимо, між іншим, що цей тонкий і ніжний майстер слова, який знав і вживав ласкаві відтінки його, не скупився на вельми різкі, навіть лайливі вирази на адресу ворогів. Хоча вони й шокували багатьох «естетів», виходило це у «мужицького» поета цілком природно і художньо переконливо.

Т. Шевченко рано усвідомив себе як поет національний, обравши своїм знаряддям українську мову, яку недруги вважали, за висловом поета, «мертвими словами». У вступі до поеми «Гайдамаки» Т. Шевченко відстоює не лише свою національну гідність, а й демократичну свою тематику. «Гайдамаки» – поема про народне повстання проти гнобителів. Патріотичний та революційний напрям творів зберігається і в перекладах Т.Г. Шевченка.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Тема «Переклади творів Т.Г. Шевченка» широка й різнопланова; вона охоплює три основні проблеми. Перша – обізнаність поета з іншими літературами, їхній вплив на його творчість та її еволюцію. Друга – типологічні сходження і відповідності, аналогії й паралелі між творчістю Т. Шевченка й літературними явищами в різних культурах, типологічні співвідношення, що зумовлені дією спільних закономірностей і чинників суспільного й художнього розвитку людства.

Як слушно зазначав О. Біленький, передусім через з'ясування цих аспектів пролягає шлях до розкриття світової величі Т. Шевченка. Третя – шляхи Т.Г. Шевченка до інтернаціональної аудиторії, осмислення його значення як особистості, як громадянина, освоєння Шевченкової творчої спадщини народами Європи та всього світу через переклади, сприйняття та інтерпретація його творів у різних країнах.

Але основна увага і вітчизняних, і зарубіжних дослідників зосереджується переважно на висвітленні процесу світового визнання українського співця, обізнаності з його творчістю в різних країнах і регіонах, її входження в культуру народів світу. На цю тематику за останні десятиліття опубліковані численні дослідження, їх діапазон зростає і охоплює вже не тільки Європу, а й інші регіони – арабський світ, Індію, Далекий Схід і Латинську Америку. Тепер вже на часі узагальнення цього великого конкретного матеріалу, комплексного висвітлення тривалого й багатогранного процесу світового визнання Т. Шевченка.

Питань із вивченням перекладацької діяльності в галузі Шевченкіани російською мовою ще багато. Дослідники К.Чуковський, М. Рильський, В.Крикуненко донесли до широкого загалу якісні зразки критики перекладів, захистили його, як і інші перекладачі, від спотворення його справжнього значення для людства.

У першому розділі проведений аналіз перекладів творів Т. Шевченка на мови світу, та вплив творчості великого Кобзаря на світову й українську літературу. «Заповіт» Т. Шевченка був перекладений більше ніж на 150 мов народів світу [50], а вибіркові поеми з «Кобзаря» перекладено понад на 100 іноземних мов [50].

Одним із перших перекладачів поезії Т.Г. Шевченка був польський поет Леонард Совінський. Польські переклади творів Тараса Шевченка мають велику літературну цінність, у їхній внутрішній суті можна простежити розвиток польської шевченкіани та польський погляд на творчість Кобзаря. З'явилося навіть окреслення для перекладів творів Т. Шевченка польською мовою – «сполщення» доробку Кобзаря, тобто повна адаптація творів українського поета до польської літератури та культури.

У другому розділі проведений аналіз перекладів творів Т. Шевченка на російську мову. Розкриті питання значного впливу цензури на переклади за часів царизму та у радянський період. Також у данному розділі наведені приклади актуальності поезії Т. Шевченка.

У третьому розділі поданий аналіз перекладів «Кобзаря» Т. Шевченка сучасними російськомовними перекладачами та критичні аналізи, які здійснили знані перекладознавці, критики К. Чуковський, М. Рильський та В. Крикуненко.

Сьогодні не слід пояснювати важливість поширення шевченківського слова у перекладах іншими мовами, зокрема, й російською. Адже розуміння України, її душі навряд чи можливе без того «золотого ключа», що ним є поезія Тараса Шевченка. Загальнолюдське значення має поезія Великого Кобзаря. Твори Т.Г. Шевченка збагатили баланс літератури усього людства, світ його ідей і почуттів, зробивши надбанням багатьох народів те, що пережив народ український і чого він досягнув у духовному світі.

Переклади творів Т. Шевченка на російську мову – це безмежна тема. У своїй поетиці, у своєму стилі, у своєму світовідчутті, твори Т.Г. Шевченка

пройшли шлях, характерний для ХІХ століття взагалі, – від романтики до реалізму. Зазначимо, між іншим, що цей майстер слова не скупився на вельми різкі, навіть лайливі вирази на адресу ворогів; це шокувало багатьох «естетів», і виходило це у «мужицького» поета цілком природно і художньо переконливо. У даній роботі розкрита проблематика та особливість перекладів поетичних творів Т. Шевченка. Також розкриті питання перекладу на російську мову з української, лексичні та стилістичні нюанси, що виникають при перекладі на близькоспоріднені мови.

Т. Шевченко рано усвідомив себе як поет національний, обравши своїм знаряддям українську мову, яку недруги вважали, за висловом поета, «мертвими словами». У вступі до поеми «Гайдамаки» Т. Шевченко відстоює не лише свою національну гідність, а й демократичну свою тематику. «Гайдамаки» – поема про народне повстання проти гнобителів. Патріотичний та революційний напрям творів зберігається і в перекладах Т.Г. Шевченка.

Ця праця стане у нагоді всім хто хоче більш глибоко ознайомитися з творчістю Т.Г. Шевченка. Проведене дослідження стане у нагоді всім тим, хто цікавиться перекладами величної поезії Т.Г. Шевченка та тим, як його Муза звучить на різних мовах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородай В.С. Т.Г. Шевченко і царська цензура : Дослідження та документи. Київ: Наукова думка, 1969. 58 с. URL: <https://docplayer.net/64787566-Taras-shevchenko-y-radyanska-cenzura.html> (дата звернення: 23.05.2020).
2. Василенко І.М. Тарас Шевченко у світовому літературному контексті : Література. Фольклор. Проблеми поетики. Київ, 2004. С. 112-117 .
3. Вибрані документи Кирило-Мефодіївське братство : URL: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt01.htm> (дата звернення: 04.08.2020).
4. Вислови відомих про найвідомішого : URL: http://galslovo.if.ua/index_old.php?st=4138 (дата звернення: 17.05.2020).
5. Відпускна, видана Т. Г. Шевченку поміщиком Київської губернії П. В. Енгельгардтом. Виставка фото та архівних документів і матеріалів до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. 1814. : URL: http://school158.edukit.kiev.ua/vihovna_robota/2013-2014_n_r/shevchenko-info_do_200-richchya_vid_dnya_narodzhennya_t_g_shevchenka/ (дата звернення: 17.05.2020).
6. Віршування. Основи літературознавства : URL: <https://pidru4niki.com/15950210/literatura/virshuvannya> (дата звернення: 17.05.2020).
7. Волошина Н. Й. Т. Шевченко і зарубіжні літератури : Ми є. Були. І будемо! 2003. С. 202-215.
8. Гербель М. В. Кобзар. Четверте видання. Москва, 1871. 192 с.
9. Горішна Н. переклади поетичних творів : URL: <http://gorishna.narod.ru/> (дата звернення: 29.07.2020).
10. Грінченко Б.Д., Драгоманов М. П. Діалоги про українську національну справу. Київ: 1994. 288 с.

11. Документи та матеріали до біографії. Тарас Шевченко : Документи 1-101 (1814-1843). Київ, 1982. : URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/docum.htm> (дата звернення: 02.07.2020).
12. Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-ІІ). Париж, Нью-Йорк, 1984. Т. 10. С. 3823-3835.
13. Зайцев. Ю. П. Життя Тараса Шевченка. 2-е вид. Київ: Обереги, 2004. 480 с.
14. Запис у метричній книзі церкви Іоанна Богослова с. Моринці Т.Г. Шевченка – Фонд 127, опис 1012, справа 1378, аркуш 695зв. : URL: https://estonia.mfa.gov.ua/storage/app/sites/27/imported_content/5df2c6295a877.pdf (дата звернення: 17.05.2020).
15. Запретный Кобзарь Т. Г. Шевченка / за ред. І. А. Білоусова. М., 1918, С. 4.
16. Зібрання творів Тарас Шевченко : у 6 т. Київ : Драматичні твори. Повісті. 2003. Т. 3 С. 152-177.
17. Зібрання творів Тарас Шевченко : у 6 т. Київ : Поезія, 1837-1847. Т. 1. С. 681-684.
18. Зібрання творів Тарас Шевченко : у 6 т. Київ : Поезія. 2003. Т. 1. 1837-1847. С. 737-740.
19. Ізборник. Т. Шевченко Тризна : URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev123.htm> (дата звернення: 29.07.2020).
20. Кобзар Тараса Шевченка у перекладі російських письменників. / за ред. І. А. Білоусова. СПб., : Вид.т-ва Знання, 1860, 82 с.
21. Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтовпод / за ред. Н. Гербея. СПб., 1869. 79-87 с.
22. Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтовпод. Третье издание / за ред. Н. Гербея. СПб., 1876, 61 с.
23. Комисаров В.К. Теория перевода. Москва : Высшая школа, 2000. 253 с.

24. Kondratowicz J. M. Szewczenko T. G. : URL: [https://pl.wikisource.org/wiki/Dumka_I_\(Kondratowicz/Szewczenko\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Dumka_I_(Kondratowicz/Szewczenko)) (дата звернення: 02.07.2020).
25. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Київ: Вища школа, 2001. 166 с.
26. Король В.К. Історія України в житті та творчості Тараса Шевченка : Вітчизна. Київ. 2002. № 3-4. С. 120-127 .
27. Король В.К. Історія України в житті та творчості Тараса Шевченка : Історія в школі. Київ. 2004. № 3. С. 1-8.
28. Корчак-Новицький Г.Т., Киевская старина. Київ,1882. № 12. С. 481–518.
29. Кочур Г. П. Література та переклад : Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. Київ : Смолоскип, 2008. С. 220-231
30. Крикуненко В.Г. Мой Шевченко Литературная газета 2014. № 9: URL: <https://lgz.ru/article/-9-6452-05-03-2014/moy-shevchenko/> (дата звернення: 23.05.2020).
31. Листи Тараса Шевченка 1839 – 1843 рр. 30.09.1842 р. До Я. Г. Кухаренка : URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Corresp/1839-43/1842-09-30.html> (дата звернення: 29.07.2020).
32. Литвин В.М. Образи Тараса Шевченка в українській інтелектуальній історії : Літературна Україна. Київ. 2006. 2 с.
33. Література та мистецтва. Аналіз поетичного твору URL: https://iskustvo-i-lit.ucoz.ru/load/roboata_metodichnogo_ob_39_ehdnannja/analiz_literaturnik_h_tvoriv/3-1-0-20 (дата звернення: 23.05.2020).
34. Літопис. Шевченко Т.Г. : URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev403.htm> (дата звернення: 17.05.2020).
35. Мещеряков В.П. Вступ до літературознавства. Основи теорії літератури: URL:

- https://stud.com.ua/55066/literatura/silabo_tonichne_virshuvannya (дата звернення: 23.05.2020).
36. Мулявко Л.Д. Паросток батьківського саду: Заповіт Шевченкової долі : Початок творчого шляху Т. Шевченка. Черкаси, 2006. 159 с.
37. Основа. Объявление об издании и Программа. 1861. Приложение к С. 1.
38. Пахаренко В.І. Шкільне шевченкознавство : Навч. Посіб. Черкаси, 2007. 255 с.
39. Перше видання Кобзаря Тараса Шевченка : URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кобзар_\(збірка\)#Перше_видання](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кобзар_(збірка)#Перше_видання) (дата звернення: 17.05.2020).
40. Порченая. Перевод М. Исаковского.: URL: <https://sv-scena.ru/Buki/Kobzarjj-Stikhotvoryeniya-i-poemy.9.html> (дата звернення: 23.05.2020).
41. Початки польської шевченкіани : URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8471/1/Шевченко.pdf> (дата звернення: 23.05.2020).
42. Рильський М.Т. Зібрання творів : у 20-ти т. Київ, 1987. Т. 16. 367 с.
43. Рильський М.Т. роботи над темою Т. Шевченко : URL: <https://pandia.ru/text/78/335/19.php> (дата звернення: 29.07.2020).
44. Рильський М.Т. Шевченко Т. Кобзарь. Стихотворения и поэмы» : URL:<https://libcat.ru/knigi/poeziya/129995-taras-shevchenko-kobzar.html> (дата звернення: 28.05.2020).
45. Русакієв С. Тарас Шевченко і болгарська література. Київ : Наукова думка, 1968. 36 с.
46. Скуратівський В.Л. Шевченко в контексті світової літератури. Київ, 2003. С. 68-72.
47. Славінський М.А. Кобзар Шевченко Т.Г. Київ : 1957. 244 с.
48. Словарь русского языка С. В. Ожегова / за ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Русский язык, 1989. 750 с.

49. Слабошпицький М. про переклад поеми Т. Шевченка Тризна : [URL:https://demon-anarhist.livejournal.com/769821.html](https://demon-anarhist.livejournal.com/769821.html) (дата звернення: 29.07.2020).
50. Список перекладів Т.Г. Шевченко Заповіт : URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_перекладів_Шевченкового_«Заповіту» (дата звернення: 23.05.2020).
51. Твори з української літератури. Т.Г. Шевченко : URL: http://parta.at.ua/publ/z_ukrajinskoji_literaturi_za_avtorom/shevchenko_t_g/taras_grigorovich_shevchenko_velikij_ukrajinskij_narodnij_poet/32-1-0-382 (дата звернення: 29.07.2020).
52. Теорія літератури. Визначення : URL: <https://ukr-lit.com/virshovij-rozmir-abo-metr-viznachennya/> (дата звернення: 11.08.2020).
53. Франко. І. Про Т.Г. Шевченка : URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Studies/IFranko.html> (дата звернення: 29.07.2020).
54. Франко І. Історія літератури : URL: <https://www.i-franko.name/uk/HistLit/1891/NoveVydShevchenka.html> (дата звернення: 29.07.2020).
55. Франко І. Історія літератури. Тарас Шевченко : URL: <https://www.i-franko.name/uk/HistLit/1891/TarasShevchenko.html> (дата звернення: 29.07.2020).
56. Федоренко Д.В. Рідна школа. Київ, 1996. №3. С. 80-81.
57. Фесько С.О. Український національний рух кінця 40-х років 19 ст. Кирило-Мефодіївське братство. Місце Т.Г. Шевченка в українському національному відродженні : Історія та правознавство. 2007. № 29. 26-28 с.
58. Червінський В.М. Шевченко Т.Г. Український історичний журнал. Київ. 2003. № 3. С. 138-143.
59. Чуковский К.И. Высокое искусство. Москва : Советский писатель, 1988. С. 266-380.

60. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 1988. 75 с.
61. Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1978. Т. 2. 90-111 с.
62. Шевченкознавство. Біографія : URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шевченкознавство#1870> (дата звернення: 12.05.2020).
63. Шевченкознавчі та порівняльні студії : URL: http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2012/Kozak_Shevch_stud.pdf (дата звернення: 29.07.2020).
64. Шевченко Т.Г. та Болгарська література : URL: <https://translate.google.com/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://shevchcycl.kiev.ua/nsh-slovyansk-literaturi-shevchenko/156-bolgarska-literatura-i-shevchenko.html&prev=search&pto=aue> (дата звернення: 02.07.2020).
65. Шевченко Т. Г. Варнак : URL: <https://www.t-shevchenko.name/ru/Prose/Varnak/4.html> (дата звернення: 06.07.2020).
66. Шевченко Т.Г. Дневник. Москва: ГИХЛ, 1954. 53-56 с.
67. Шевченко Т.Г. Зібрання творів 1837-1847 : URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev115.htm> (дата звернення: 23.05.2020).
68. Шевченко Т.Г. Зібрання творів 1838-1839 : URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev110.htm> (дата звернення: 23.05.2020).
69. Шевченко Т.Г. Катерина : URL: <https://www.litmir.me/br/?b=225791&p=3> (дата звернення: 11.08.2020).
70. Шевченко Т.Г. Катерина 1838 р.: URL:http://ukrlit.org/shevchenko_taras_hryhorovych/kateryna/3 (дата звернення: 29.04.2020).
71. Шевченко Т.Г. Кобзарь в переводе русских писателей : URL:<https://iknigi.net/avtor-taras-shevchenko/108269-kobzar-v-perevode->

- russkih-pisateley-taras-shevchenko/read/page-3.html (дата звернення: 02.07.2020).
72. Шевченко Т.Г. Кобзарь : Государственное издательство художественной литературы. Москва: ОГИЗ, 1947. 675 с.
73. Шевченко Т.Г. Кобзар : Державне видавництво художньої літератури. Москва, 1954. 437 с.
74. Шевченко Т.Г. Кобзарь : стихотворения и поэмы Тараса Шевченко в новых переводах на русский язык / за ред. В.Г. Крикуненко. Черновцы: Букрек, 2014. – 334 с.
75. Шевченко Т.Г. Кобзарь: Стихотворения и поэмы 1838 : URL: <https://topreading.ru/bookread/288069-taras-shevchenko-kobzar-stihotvoreniya-i-poemy/page-5> (дата звернення: 23.05.2020).
76. Шевченко Т.Г. Кобзарь 1842 р. : URL: <https://profilib.org/chtenie/38514/taras-shevchenko-kobzar-stikhotvoreniya-i-poemy-27.php> (дата звернення: 04.08.2020).
77. Шевченко Т.Г. Кобзар 1847 р. Косар : URL: <https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1847/VKazemati/11Kosar.html> (дата звернення: 24.07.2020).
78. Шевченко Т.Г. Кобзарь. Киев : Рад. шк., 1987. – 3-е изд. С. 5.
79. Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ: Видавництво художньої літератури Дніпро, 1974. 623 с.
80. Шевченко Т.Г. Наймычка : URL:<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=763> (дата звернення: 02.07.2020).
81. Шевченко Т.Г. Кобзар 1848р. : URL: <https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1848/OjGljanuJaPodyvljusja.html> (дата звернення: 23.05.2020).
82. Шевченко Т.Г. Кобзарь в переводе русских писателей : URL: https://fictionbook.ru/author/taras_shevchenko/kobzar_v_perevode_russkih_pisateleyi/read_online.html (дата звернення: 29.07.2020).

83. Шевченко Т.Г. Кобзар / пер. з української Ф. Сологуба. Львів, 1934, 174 с.
84. Шевченко Т. Г. Кобзарь / пер. з укр. Н. А. Чмырева. Москва, 1874, 320 с.
85. Шевченко Т.Г. Поєми : [URL:http://www.kulichki.com/moshkow/SU/UKRAINA/SHEVCHENKO/poems.txt](http://www.kulichki.com/moshkow/SU/UKRAINA/SHEVCHENKO/poems.txt) (дата звернення: 27.06.2020).
86. Шевченко Т.Г. Кобзар 1847р. Полякам : [URL:https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1847/Poljakam.html](https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1847/Poljakam.html) (дата звернення: 23.05.2020).
87. Шевченко Т.Г. Причинна : [URL: http://www.ukrcenter.com/Література/Тарас-Шевченко/23873-2/Причинна-Реве-та-стогне-Дніпр-широкий](http://www.ukrcenter.com/Література/Тарас-Шевченко/23873-2/Причинна-Реве-та-стогне-Дніпр-широкий) (дата звернення: 23.05.2020).
88. Шевченко Т.Г. Свою Україну любить... [URL: https://ukreclassic.com.ua/katalog/sh/shevchenko-taras/1796-taras-shevchenko-svoyu-ukrajinu-lyubit](https://ukreclassic.com.ua/katalog/sh/shevchenko-taras/1796-taras-shevchenko-svoyu-ukrajinu-lyubit) (дата звернення: 24.07.2020).
89. Шевченко Т.Г. Стихотворения и поэмы. Библиотека поэта : Советский писатель. Ленинград, 1964. 472 с.
90. Шевченко Т.Г. У нашім раї на землі 1849 р.: [URL:https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1849/UNashimRajiNaZemli.html](https://www.tshevchenko.name/uk/Kobzar/1849/UNashimRajiNaZemli.html) (дата звернення: 23.05.2020).
91. Шмігер Т.В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя; передм. Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2009. – 342 с.
92. Штакеншнейдер О. А. : Щоденник і записки (1854 – 1886). Москва: Academia, 1934. 269-270 с.
93. Яременко В.І. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання. Український історичний журнал. 2007. № 5. С.174-188.
94. Wielka Literatura Powszechna, t.6. Warszawa, 1933. 716 s.

95. Wydawnictwo na cele dobroczynne samborskie, r. IX, Przemyśl, 1885–1886. 172–173 s.
96. Żeromski S. Dzienniki T.1. Warszawa: Czytelnik, 1963. 311 s.